

ITSENÄISYYDENKATU 7-9

RAKENNUSHISTORIALLISEN SELVITYSTYÖN TÄYDENTÄMINEN

ARKKITEHDIT MY

Julkaisutiedot

Selvityksen tilaajan yhdyshenkilö: Tampereen kaupungin kaavoitus, Nella Rajala

Selvityksen laatija: Arkkitehdit MY Oy, Ella Salminen

Selvityksen tarkastaja: Arkkitehdit MY Oy, Kimmo Ylä-Anttila

Tampereella 13. marraskuuta 2024

Ellei toisin mainittu, valokuvat ovat selvityksen laatijan ottamia.

Kannen kuva: Vastavalmistunut STS:n toimitalo Tammelassa vuonna 1976. Veikko Seppänen. TA

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO	4
LÄHTÖKOHDAT JA TAUSTOITUS	5
Kohteen perustiedot	5
Kohteen sijainti	6
Suomen Työväen Säästöpankki	7
KOHTEEN ESITTELY	9
Alkuperäinen ulkoasu	9
Alkuperäiset sisätilat	12
Rakennuksen muutostyöt	16
Arkkitehtuurin nykytila: Ulkoasu	18
Arkkitehtuurin nykytila: Sisätilat	18
Ajoituskaaviot	21
ARKKITEHTUURIN TULKINTA	27
Arkkitehti Kosti Kuronen	27
STS:n toimitalon tyyli ja ajankuvallisuus	29
Konstruktivismi	30
Teollisen asuntotuotannon kritiikki ja yksilöllisyyden kaipuu	31
Modernismin perinne ja uusia tuulia 1970-luvulla	32
Funktionalismi	32
Brutalismo	33
Kohti postmodernismia	34
Itsenäisyydenkatu 7-9:n rakennustaiteelliset ominaispiirteet	35
Asema 1970-luvun liikerakentamisessa	39
Kaupunkikuvallinen näkökulma	42
YHTEENVETO	45
LÄHTEET	48
LIITTEET	50

JOHDANTO

Tämä rakennushistoriallinen selvitys koskee TOAS Ilmaria eli entistä Suomen Työväen Säästöpankin toimitaloa Tampereella. Rakennus sijaitsee kaupungin keskustassa Itsenäisyydenkadun varrella merkittävällä kaupunkikuvallisella paikalla aivan rautatieaseman tuntumassa.

STS:n toimitalon on suunnitellut arkkitehti Kosti Kuronen ja rakennus valmistui vuonna 1976. Pankkirakennuksessa oli alunperin liiketiloja muillekin yrityksille, ja ylemmissä kerroksissa sijaitsi kaupungin työvoimatoimiston tilat. 1990-luvulla Suomen Työväen Säästöpankin toiminta päättyi ja rakennus siirtyi Tampereen opiskelija-asuntosäätiön TOAS:n käyttöön. Työvoimatoimiston toimistot muutettiin asunnoiksi ja pankin liikehuoneistoon rakennettiin Hesburger-ravintola. Tilat ovat olleet kyseisessä käytössä tähän päivään saakka.

Tässä selvitystyössä on täydennetty asemakaavan '8565 Itsenäisyydenkatu 7-9' rakennushistoriallista selvitystä vuodelta 2013. Selvitystyössä on syvennytty erityisesti rakennuksen arkkitehtonisiin ja kaupunkikuvallisiin ominaispiirteisiin sekä siihen miten rakennuksessa näkyvät 1970-luvun alkupuolen arkkitehtuurin ja rakentamisen kehityssuunnat.

Selvitystyö on muodoltaan kuvallinen ja kirjallinen raportti, jonka osaksi on laadittu rakennuksen alkuperäistä arkkitehtuuria ja toteutuneita muutostöitä havainnollistavat ajoituskaaviot. Selvitys on laadittu vuonna 2024. Rakennuksen sisätilat ja ulkoasu on valokuvattu elokuussa 2024.

LÄHTÖKOHDAT JA TAUSTOITUS

Kohteen perustiedot

Kohde	Suomen Työväen Säästöpankin (STS) toimitalo, TOAS Ilmari
Kiinteistötunnus	837-116-281-4
Osoite	Itsenäisyydenkatu 7-9, 33100 Tampere
Suunnittelija	Arkkitehti Kosti Kuronen
Suunnitteluajankohta	1974
Alkuperäinen pääurakoitsija	Rakennusliike Auttila Oy
Valmistumisajankohta	Lokakuu 1976
Kohteen koko	5 kerrosta, 3960 kem ² , n. 21 000 m ³
Alkuperäinen käyttötarkoitus	Toimisto- ja liikerakennus: Työvoimapiirin ja työvoimatoimiston tilat, pankin toimitilat, liiketiloja
Rakennukseen ja sen käyttöön liittyvät muutokset	1988 Ark.tsto Olavi Suvitie: Myymälän ja pankkitilan yhdistäminen uudeksi pankkitilaksi 1996-1997 Rakennus TOAS:n vuokrattavaksi. Ark. tsto Teuvo Vastamäki: Toimistotilojen muutos opiskelija-asunnoiksi 1997 Ark.tsto Sigge: Liiketilän muutos Hesburger-ravintolaksi 2005 Rakennus TOAS:n omistukseen
Nykyinen käyttötarkoitus	Asuin- ja liikerakennus: Opiskelija-asuntoja, liiketiloja
Pääasiallinen rakennusmateriaali	Teräsbetonirunko, betonielementtijulkisivut, anodisoitu alumiini
Kaavatilanne	Asemakaava vuodelta 1966. Kaavassa sallittu 6-kerroksinen kellarillinen toimistorakennus. Tonttitehokkuus 2,2. Tontin pinta-ala 1800 m ² .
Nykyinen omistaja	Tampereen seudun opiskelija-asuntosäätiö TOAS

Kohteen sijainti

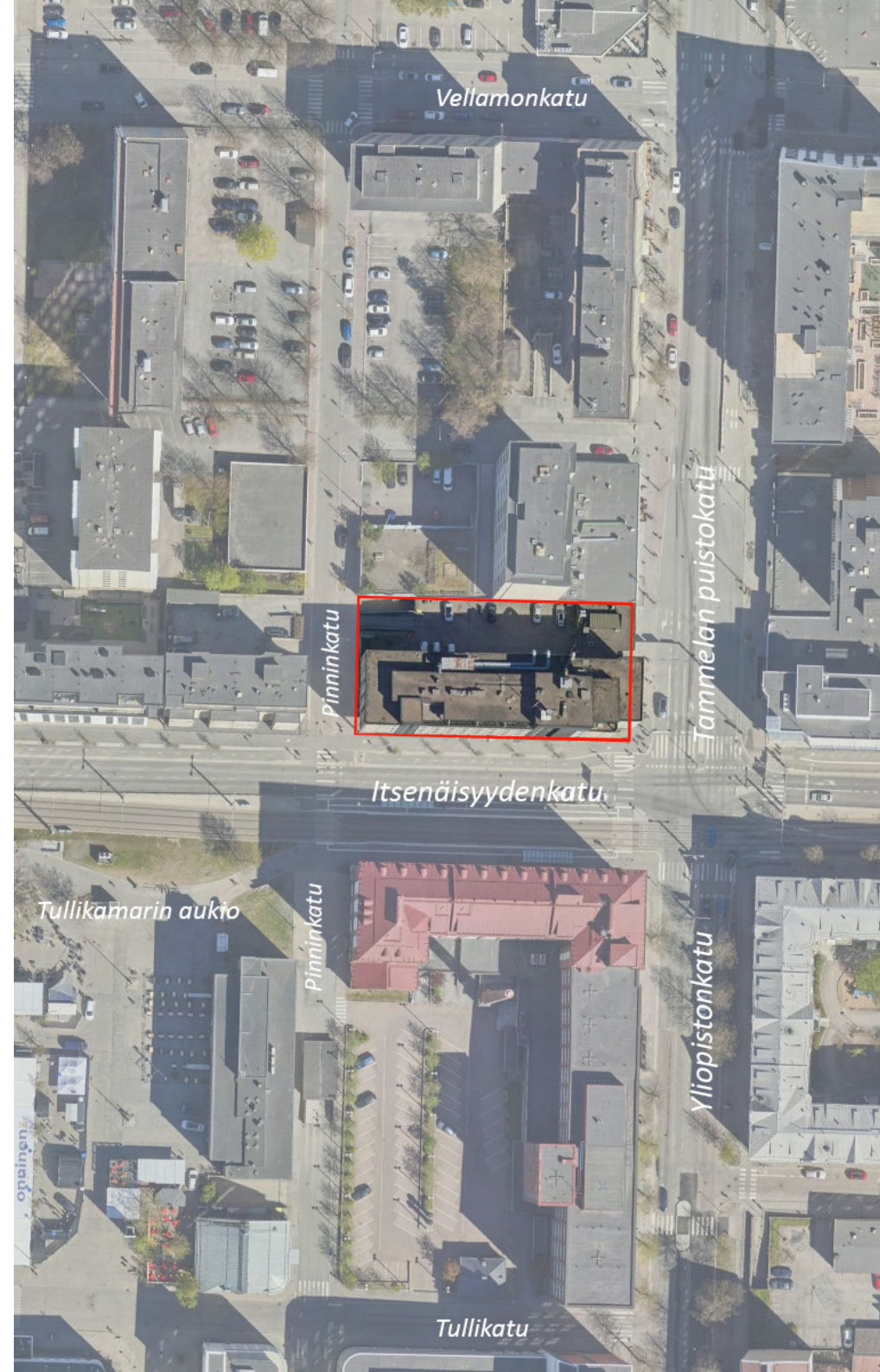
Rakennus sijaitsee kaupunkikuvallisesti merkittävällä paikalla tärkeiden liikenneväylien risteyksessä. Itsenäisyydenkatu on jatkeena Tampereen keskustan pääkadulle Hämeenkadulle, ja katua pitkin kulkee tärkeä julkisen liikenteen reitti. Tammelan puistokatu on Tammelan kaupunginosan ytimessä kulkeva kaupunginosan pääkatu, jonka varrella on m. Tammelan tori. Puistokatu jatkuu Yliopistonkatuna kohti etelää ja päättyy yliopiston päärakennuksen edustalle.

Rakennuksen Tammelan puistokadun suuntainen matala liikesiipi yhdistyy saman kokoisena viereisen tontin asuinrakennuksen liikesiipeen (1974). Itsenäisyydenkadun toisella puolella etelässä sijaitsee asemakaavalla suojellut arvorakennukset Attila (Heikki Tiitola 1914, Jaakko Tähtinen 1954) ja Tammelan puistokadun toisella puolella Toralinna (Bruno Granholm 1902). TOAS Ilmarin itäpuolella sijaitsee liikerakennus, jossa toimii muun muassa pankki (1992), ja länsipuolella on asuinkerrostalo (1981).

Kaupunkirakennetta TOAS Ilmarin ylitse kohti rautatieasemaa ja Tampereen keskustaa. Piiput erottuvat maisemasta, vasemmalla kuvassa radan varressa korkeana puolestaan Tampereen kannen areena ja Tornihotelli, oikealla Luminary. Taustalla näkyy Pyhäjärveä.

Kuvassa oikealla kohteen sijainti Tampereella.
Ilmakuva taustalla: OSKARI. Muokkaus: Arkkitehdit MY.

Suomen Työväen Säästöpankki

Ensimmäinen Työväen Säästöpankki perustettiin Helsinkiin 1909. Paikalliset Työväen Säästöpankit yhdistettiin vuonna 1971, ja Suomen Työväen Säästöpankin toiminta laajentui valtakunnalliseksi. Pankki kasvoi suureksi ennen 1990-luvun pankkikriisiä ja lamaa. Esimerkiksi vuonna 1983 konttoreita oli koko Suomessa yhteensä 122 kappaletta, joista suurin määrä sijaitsi Helsingissä (40 konttoria) sekä Tampereella (11 konttoria). Vuonna 1992 STS-pankki yhdistettiin Kansallis-Osake-pankkiin.

Hämeen Työväen Säästöpankin pääkonttori sijaitsi Tampereella vuokratiloissa yli 50 vuoden ajan. Pankilla oli lukuisia konttoreita ja toimipisteitä eri kaupunginosissa, esimerkiksi aivan keskustassa Commercen, Otran ja Turvan taloissa.

Vuonna 1965 Hämeen Työväen Säästöpankki pääsi muuttamaan omaan toimitaloon Aleksis Kivenkatu 26:een Tampereella. Modernistisen pankkitalon suunnittelivat oman aikansa tunnetuimpiin arkkitehteihin lukeutuvat Kaija ja Heikki Sirén. Myöhemmin rakennus toimi STS:n piirinkonttorina. Tammelan toimipiste osoitteeseen Itsenäisyydenkatu 7-9 rakennettiin arkkitehti Kosti Kurosen suunnitelmien mukaan 1970-luvulla.¹

1 Lyytinen 1983

Alkuperäinen pääpiirustus STS:n toimitalosta Tammelaan. Julkisivu pohjoiseen. Arkkitehti-toimisto Kosti Kuronen 16.9.1974. RAVA

Hämeen Työväen Säästöpankki Commercen talossa 1950-luvulla. Ensio Kauppila. VKA

Kaija ja Heikki Sirénin suunnittelema Tampereen piirikonttori vuonna 1973. TA

STS-pankin Tampereen Peltolammin konttori vuonna 1976 osoitteessa Peltolamminkatu 12. TA

KOHTEEN ESITTELY

Alkuperäinen ulkoasu

Rakennus koostuu kolmesta pääosasta: 5-kerroksinen päämassa, 1-kerroksinen matala liikesiipi sekä kellarikerroksen tasolla oleva, pihakannen alle sijoittuva pysäköintihalli. Päämassan alin kerros on liiketilakerros. Kolme toimistokerrosta (krs. 2-4) toistuvat samanlaisina. Ylin kerros on joka suunnasta sisäänvedetty massa, johon sisjoittuivat mm. sauna- ja edustustilat. Itsenäisyydenkadun puolella on kaksi tornimaista porrashuonetta. Rakennuksessa on tasakatto.

Sisätilojen toiminnot ohjaavat ulkoarkkitehtuuria. Vaaleanharmaassa betonielementtiruudukossa sijaitsevat entiset toimistotilat, nykyiset asunnot, joista avautuu näkymiä jokaiseen ilmansuuntaan. Itsenäisyydenkadulla tummat tornimaiset ja pyöreäikkunaiset porrashuoneet erottuvat muusta rakennusmassasta, ja toimivat kiintopisteinä sisäänkäynneille.

Ulkohahmoa on sommiteltu rakennusmassaan tehdyin sisään- ja ulosvedoin. Maantasokerroksen liiketilat on sisäänvedetty sisäänkäyntien kohdalta ja porrashuoneet ulkonevat pääjulkisivusta Itsenäisyydenkadun puolella. Ullakkokerroksessa sijaitsevat sauna- ja oleskelutilat on vedetty suojaisasti rungon keskelle, ja eteläpuolelle on jätetty suuri oleskeluparveke. Myös pohjoispuolella entisessä talonmiehen asunnossa on kattoterassi.

Alkuperäinen STS-pankin pääsisäänkäynti sijaitsi Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistikadun kulmauksessa. Rakennusmassan kulmasta on lohkaistu pala ja tilalle on saatu väljä sisäänkäynti graniittiportaikolla. Terrassimainen sisäänkäynti työntyy osittain rakennusmassan alle eikä erillistä katosta ole rakennettu.

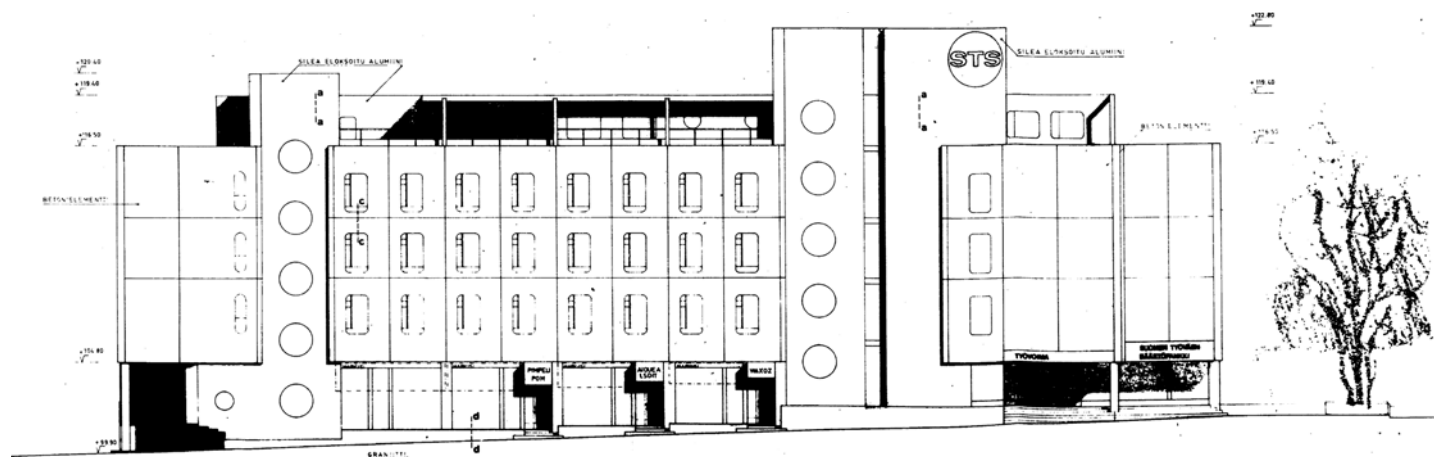
Aikakaudelle tyypilliseen konstruktiviseen tapaan elementtirakenteisessa julkisivussa on korostettu rakenteen näkymistä ja elementtien muodostamaa ruudukkoa. Julkisivuelementtien lisäksi eräs arkkitehtuurin rationaalisuutta ja rakenteellisuutta korostava aihe on pilari-palkki-järjestelmän jättäminen näkyviin. Maantasokerroksessa sisäänkäynneillä rakennuksen kulmilla on paksut pilarit. Ullakkokerros on sisäänvedetty, mutta uloimmat pilarit jatkuvat julkisivusta ylöspäin muodostaen pergolamaisen kehikon kattoterassin kohdalle.

Maantasokerroksen liiketiloja lukuunottamatta kaikki ikkunat ovat visuaalisesti joko pyöreitä tai kulmistaan pyöristetyt. Ikkunamalleja on useampia ja esimerkiksi eteläisestä pääjulkisivuista on löydettävissä ainakin kuutta erilaista ikkunatyyppiä. Porrashuoneiden pyöreitä ikkunoita lukuunottamatta ikkunat ovat todellisuudessa tavanomaisen muotoisia eli suorakulmaisia. Julkisivuelementteihin on tehty pyöristetyt kehykset, jotka saavat ikkunoiden kulmat näyttämään pyöreiltä.

Teräsbetoninen kuorielementti sisältää valkosementtiä, kalkkikiveä ja kalkkikivijauhetta. Vaaleus on saatu aikaan pintamassaan laitettulla kalkkikivifillerillä. Toinen julkisivumateriaali on kovaa anodisoitua alumiinia, jonka pinta ei vuosien saatoksakaan muutu. Rakennuksessa käytettyjen betonielementtien säänkestävyys oli ennalta testattu ja rakennuksessa käytetyt materiaalit olivat kotimaisia.

Valokuva edellisellä sivulla: TOAS Ilmarin itä-julkisivua elokuussa 2024

Alkuperäinen pääpiirustus STS:n toimitalosta, julkisivu etelään Itsenäisyydenkadulle. Arkkitehtitoimisto Kosti Kuronen 16.9.1974. RAVA

Kaikki ikkunakarmit ovat tummaa alumiinia. Ikkunapinnat ovat rakentamisaikaan nähden poikkeuksellisen suuret, sillä yleisesti 1970-luvulla ikkunat tehtiin pienikokoisiksi. 1970-luvun öljykriisin seuraukset heijastuivat rakentamiseen säästötoimina ja viranomaiset laativat 1970-luvulla uusia rakennusmääräyksiä, joilla pyrittiin vähentämään lämmityskustannuksia. Ikkunakokoja pienennettiin, ikkunoista tehtiin nelilasisia ja energiaa pyrittiin säästämään myös aurinkopaneeleilla ja lämpöä varastoimalla.²

Rakennusta ympäröi vilkkaasti liikennöidyt ajoväylät. Liikennemelun estämiseksi sisätiloihin rakennuksen julkisivuissa on käytetty raskaita materiaaleja, ikkunoissa on 3-kertaiset lasit ja kaikissa liitoksissa on käytetty varmenuksia.³

² Standertskjöld 2011

³ Tammerkoski 1976

Kuva oikealla ylhäällä: Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun kulmaus, jossa oli sisäänkäynti STS:n pankkiin sekä työvoimatoimistoon. Valokuva vuodelta 1983. TA

Kuva oikealla alhaalla: Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun kulmaus, jossa sisäänkäynti TOAS Ilmariin ja Hesburger-ravintolaan. Valokuvattu elokuussa 2024.

Kuva edellisellä sivulla: Suomen Työvään Säästöpankin konttori vuonna 1983. Kuvamuokkaus Arkkitehdit MY. TA

Alkuperäiset sisätilat

Rakennuksen päävolyyymi on pitkä ja suorakulmainen. 5-kerroksinen päämassa on aseteltu Itsenäisyydenkadun suuntaisesti ja rakennus jatkuu yksikerroksisena Tammelan puistokadun puolelle pohjoiseen. Rakennus on L-mallinen ylhäältä katsottuna ja ensimmäisen kerroksen pohjapiirroksessa.

Rakennuksella on valettu pilari-palkkirakenteinen betonirunko. Välipohjat ovat betoniset ja maanalainen kellarikerros on perustettu betonilaatan varaan. Rakenteet on toteutettu betoniteollisuuden suosimalla 3M eli 300 mm moduulimitalla.

Kaikkiaan alkuperäisessä rakennuksessa oli kellarikerros, jossa sijaitsi varastotiloja ja autohalli, maantasokerros liiketiloineen, kolme kerrosta toimistotiloja sekä ullakkokerros, jossa oli sauna- ja kokoustilat sekä talonmiehen asunto.

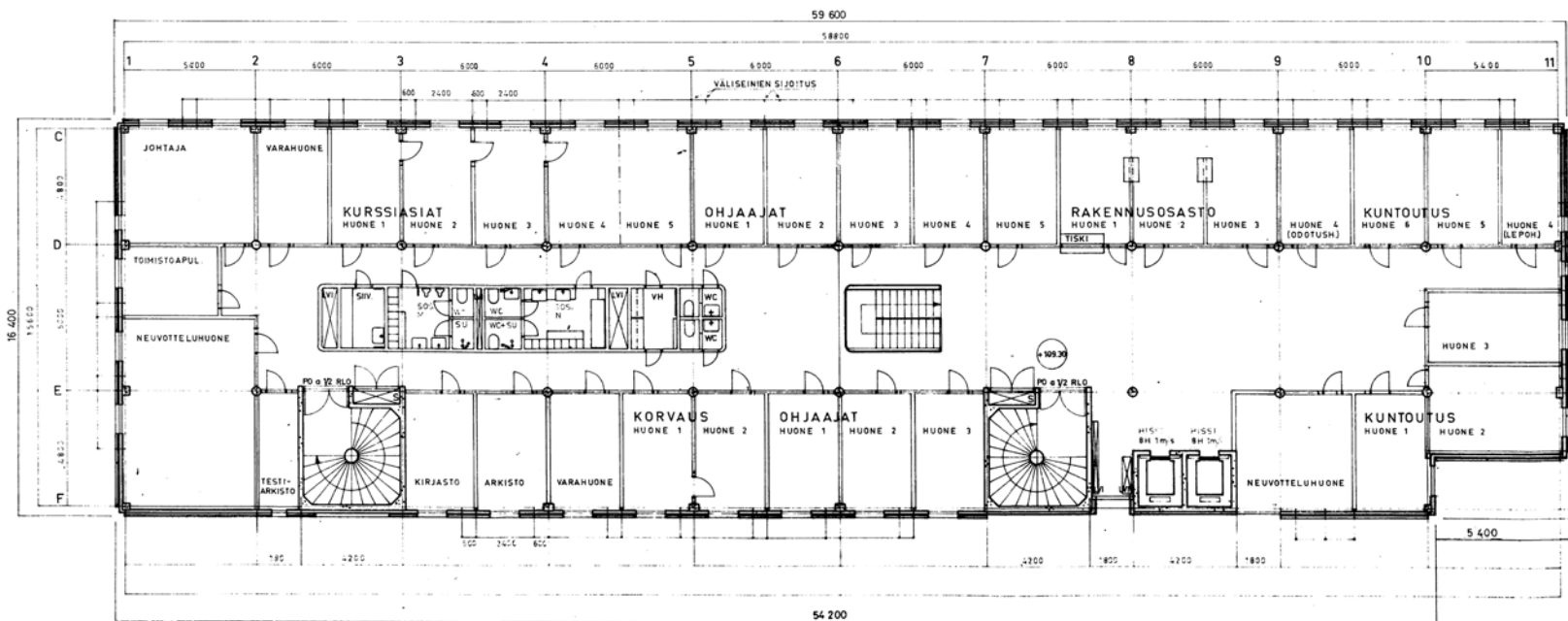
Pohjoispuolen sisäpiha on varattu autopaikoille. Itsenäisyydenkadun puolella oli länsipäädystä liiketila kahvilalle jonka jälkeen kolme myymälätilaa. Kulmassa sijaitsi pankkisali ja Tammelan puistokadun puolella vielä yksi myymälähenkinen liiketila. Pankinjohtajan huoneesta aukesi näkymä Tammelan puistokadulle, pankkiholvi

sijaitsi L-mallisen rakennuksen sisäkulmassa. Liiketilojen varastot ja sosiaalitilat sijaitsivat kellarikerroksessa, jonne jokaisesta liikehuoneistosta oli oma kulkunsa.

2.-4. kerroksessa sijaitsi Tampereen Työvoimapiirin toimistotilat. Työvoimatoimiston kerrosten välillä kulki rakennuksen rungon keskellä oma sisäporras. Tiloissa oli pitkä keskikäytävä jonka keskellä sisäportaikon lisäksi wc- ja varastosaarrekke. 4. kerroksen itäpäässä sijaitsi toimiston kahvio- ja keittiötilat.

Rakennuksen porrashuoneet sijaitsivat Itsenäisyydenkadun puolella. Itäisemmän portaan yhteydessä oli vierekkäin kaksi hissiä, ja oli kulku porras- ja hissiaulaan tapahtui Työvoimatoimiston pääsisäänkäynniltä Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun kulmauksesta.

Ylin 5. kerros on sisäänvedetty muusta rakennusmassasta. Ullakkokerroksen keskellä sijaitsi talon sisäiseen käyttöön tarkoitettut kokous- ja saunatilat. Länsipäädystä oli IV-konehuone ja itäpäädyssä sijaitsi 77 m² talonmiehen asunto, joka oli rakennuksen ainoa asunto.

Alkuperäinen pääpiirustus
STS:n toimitalosta, 3. ker-
roksen pohjapiirros. Arkki-
tehtitoimisto Kosti Kuronen
16.9.1974. RAVA

Rakennus tunnetaan Suomen Työväen Säästöpankin toimitalona, vaikkakin sisätiloista vain pieni osa oli pankin liikehuoneistoa. STS:n toimitalossa on kerrosneliöitä 3960 kem², josta pankin liikehuoneisto oli noin 200 m². Käytännössä pankin tilat veivät siis vain noin 5 % koko rakennuksesta. Suurin osa tiloista oli muidenkin liiketilojen käytössä sekä työvoimatoimiston tiloina. Alkuperäinen rakennus olikin toiminnallisesti STS:n omistama ja rakennuttama liike- ja toimistorakennus.

Kuten rakennuksen ulkoarkkitehtuurissakin, myös sisätiloissa oli käytetty kestäviä ja yksinkertaisia materiaaleja. Pankkikonttorin lattia oli päällystetty Lapin marmorilla ja seinillä oli koriste-elementtejä. Marmorilattia on säilynyt tähän päivään asti, mutta koriste-elementit on purettu. Alkuperäisesti pankin seinällä oli myös taiteilija Eino Aromaan valmistama 100 x 210 cm suuruinen kuparitaulu tamperelaisesta tehdasmaisemasta vuodelta 1845.⁴

Muilta osin alkuperäisistä sisätiloista on säilynyt varsin vähän tietoa. Vanhoissa avajaispäivien ja konttorin 10-vuotisjuhlapäivän valokuissa näkyy asiakaspalvelupisteen yläpuolella ja muualla pankkikonttorissa alkuperäisiä valaisimia ja alakattoa. Valokuvien perusteella STS:n pankkitiloissa on ollut vastaavanlaiset metallialakatot ja upotetut loisteputkivalaisimet kuin rakennuksen ullakkokerroksessa kokous- ja saunatiloissa. Palvelupisteiden yläpuolella oli lisäksi selkeälinjaiset alaslasketut valaisimet. Sisätiloissa alakattoihin oli myös upotettu pyöreitä ilmanvaihtoventtiileitä, joissa oli samaa ilmettä kuin rakennuksen sisäänkäyntien pyöreissä valaisimissa.

Luonnonvalon pääsy on maksimoitu suurilla ikkunoilla, mikä tekee sisätiloista valoisat. Rakennuksen kerroskorkeus on maantason liiketiloissa 3,6 metriä ja ylemmissä kerroksissa 3,3 metriä.

⁴ Tammerkoski 1976

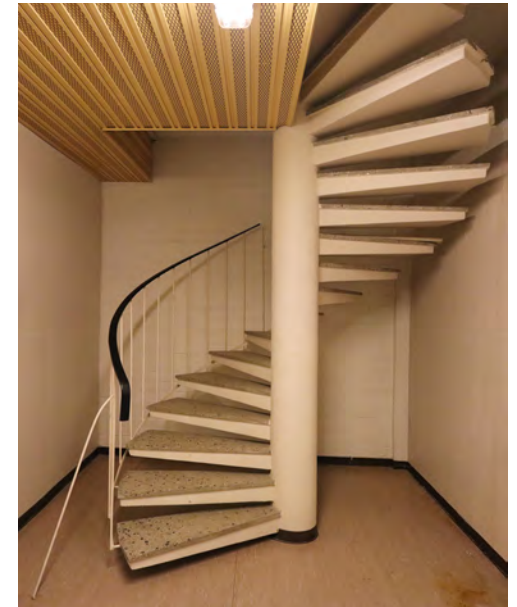
Valokuva alakatosta: Ullakkokerroksessa on säilynyt alkuperäiset alumiinialakatot

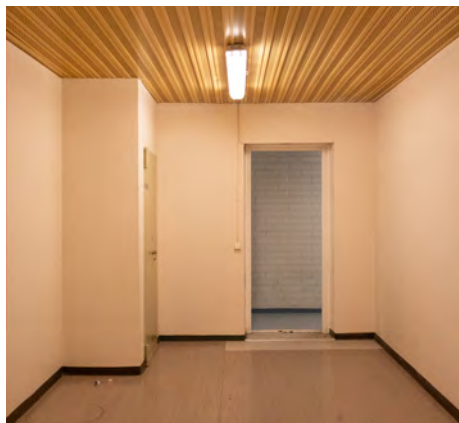
Valokuva lattiasta: Pankin liiketilan lattiat oli päällystetty Lapin marmorilla

Valokuva portaasta: Tyypillinen kierreporras maantason liiketiloista kellariin.

STS:n pankkikonttori Tammelassa täytti 10 vuotta syksyllä 1986. Kuvassa pankkikonttorin väki juhlapäivän jälkeen. TA

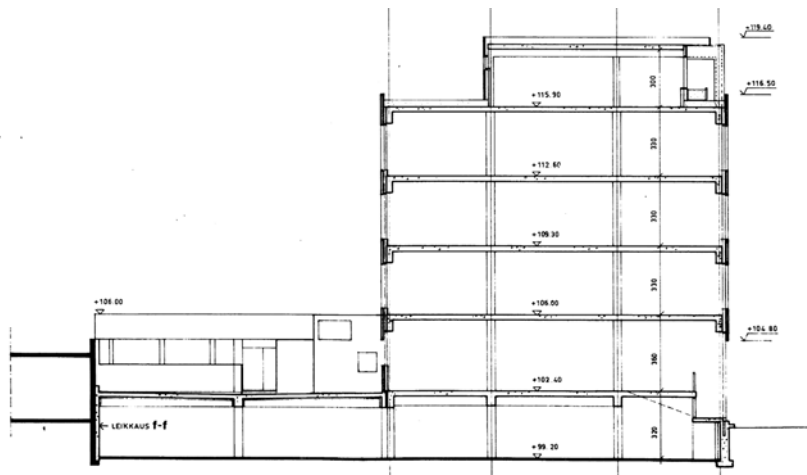

Valokuvia kellarikerroksen tallelokero-tilasta. Yläkerran pankkiholvista sai siirrettyä rahaa suoraan kellariin omaa kuljetuskanavaa pitkin. Tilassa on säilynyt alkuperäinen keltainen metallialakatto. Toinen oviaukoista on puhkaistu tilaan 1990-luvulla.

Kuva oikealla: Rakennuksen näyttävät porrashuoneet ovat säilyttäneet alkuperäisen asunsa.

Poikkileikkaus rakennuksesta. Arkkitehtitoimisto Kosti Kuronen 17.9.1974. RAVA

Ullakkokerroksen saunatilojen pukuhuone.

Toimisto- ja liiketilojen kokous- ja saunatilat ovat nykyisin opiskelija-asuntolan yhteis-tiloina. Tilojen pintoja on uusittu, mutta esimerkiksi keittiö on edelleen alkuperäinen.

Pukuhuoneessa on säilynyt muun muassa alkuperäinen takka. Takaseinällä näkyvä alkuperäinen oviaukko keittiöön on peitetty.

Rakennuksen muutostyöt

1980-luku

Pankin tiloihin tehtiin muutostöitä vuonna 1988 Arkkitehtitoimisto Olavi Suvitien suunnitelmien mukaan. Sisätiloihin tehtiin paljon muutoksia väliseiniä purkamalla ja rakentamalla uusia. Pankin molemmat alkuperäiset sisäänkäynnit purettiin, ja asiakkaat ohjattiin jatkossa kulkemaan sisään vain yhdestä sisäänkäynnistä. Uusi sisäänkäynti sijoitettiin Tammelan puistokadun varteen.

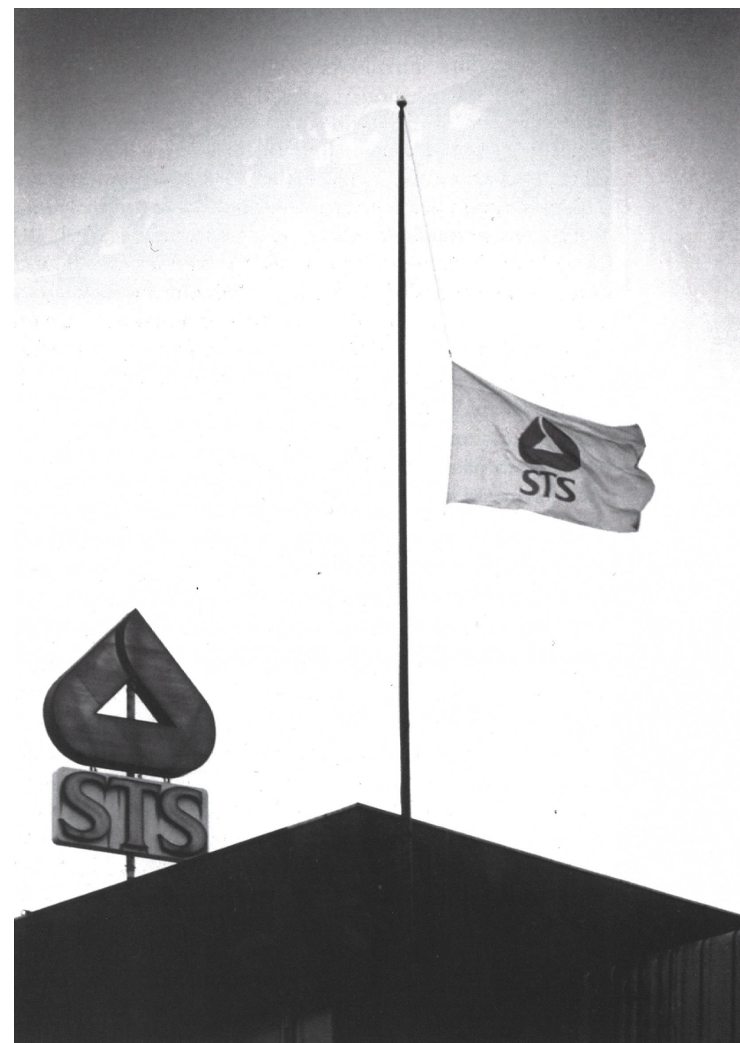
Tammelan puistokadun puolelle avautunut pankinjohtajan huone purettiin ja suuren sadekatoksen alla sijainnut sisäänkäynti peitettiin. Tilalle julkisivuun rakennettiin uudet ikkunat ja yösäilö. Myös Itsenäisyydenkadun puolen pääsisäänkäynti tuulikaappeineen purettiin. Julkisivulle tehtiin tilalle uusi ikkuna ja pankki-automaatti, sisäpuolelle tilaan rakennettiin uusi konttorin johtajan huone. Myös sisäpihalle länteen aukeavan sisäänkäyntiä muutettiin purkamalla tuulikaappi ja muuttamalla vasikallinen ulko-ovi yhteen leveään ulko-oveen.

1990-luku

1990-luvun alun Suomessa pankkitoiminta koki ennennäkemättömän kriisin, joka vaikutti myös STS-pankkiin. Laman ja pankkikriisin myötä Suomen Työväen Säästöpankkia uhkasi konkurssi. Vuonna 1992 STS-pankki yhdistettiin Kansallis-Osake-Pankkiin.⁵ STS:n Tammelan toimipiste siirtyi vuokralle Tampereen seudun opiskelija-asuntosäätiölle TOAS:lle vuonna 1997 ja sisätilat saneerattiin opiskelija-asunnoiksi. Rakennus siirtyi TOAS:n omistukseen vuonna 2005.⁶

TOAS:in vuokralaisuuden alkaessa vuonna 1997 suurimmat muutostyöt kohdistuivat 2.-4. kerrosten toimistotiloihin joihin rakennettiin asuntoja. Porras 2. ja 3. kerroksen väliltä purettiin ja toinen porrashuoneen hisseistä poistettiin käytöstä. 5. kerroksen saunatiloihin ei tehty muutoksia, mutta talonmiehen asunto muutettiin myös opiskelija-asunnoksi.

Vuonna 1997 myös 1. kerroksen pankkitilat muutettiin Hesburger-ravintolan tiloiksi Arkkitehtitoimisto SIGGE:n suunnitelmien mukaan. Julkisivuihin asennettiin valomainoksia sekä markiiseja, ja rakennuksen pohjoisjulkisivulle rakennettiin uusi hormi. Kellari- ja maantasokerroksissa tehtiin laajalti tila- ja LVI-muutoksia. 1. kerroksen ja kellarikerroksen väliltä purettiin liikehuoneiston sisäinen porras.

STS-pankin toiminta päättyi 1990-luvulla. Kuvalähde: Soukola 2008

⁵ Soukola 2008

⁶ Arkkitehtitoimisto Neva Oy, 2013

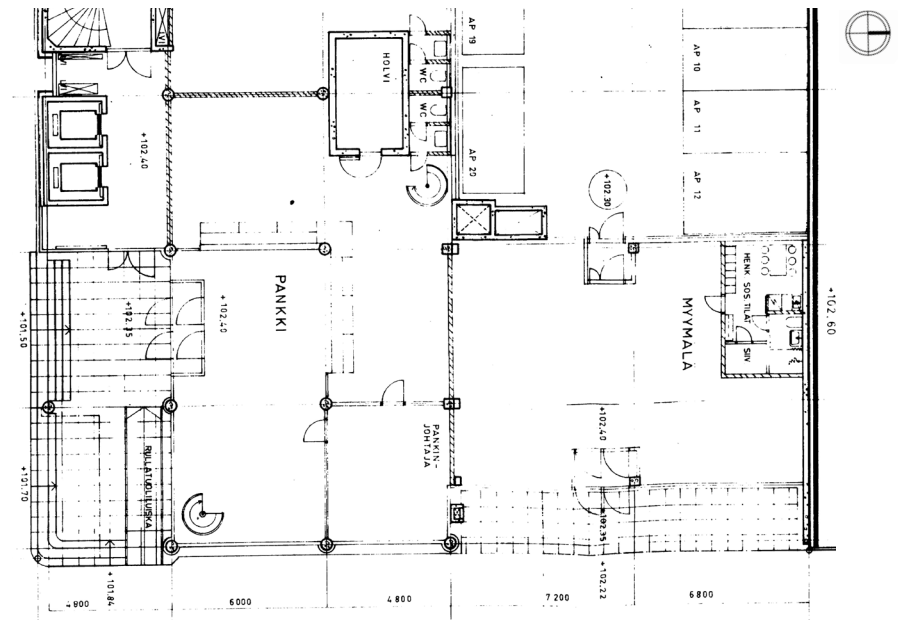

Asunnot toteutettiin entisiin Työvoimatoimiston tiloihin 1990-luvulla purkamalla kaikki kevytrakenteiset väliseinät ja rakentamalla kerrokset asuinkäyttöön. Alkuperäiset ikkunat ovat suuret, joten asunnoissa on paljon luonnonvaloa ja huonekorkeus on suhteellisen korkea. Kuvassa olevassa TOAS:n opiskelija-asunnossa on tapahtunut vesivahinko, eikä asunto ole valokuvaushetkellä asumiskunnossa.

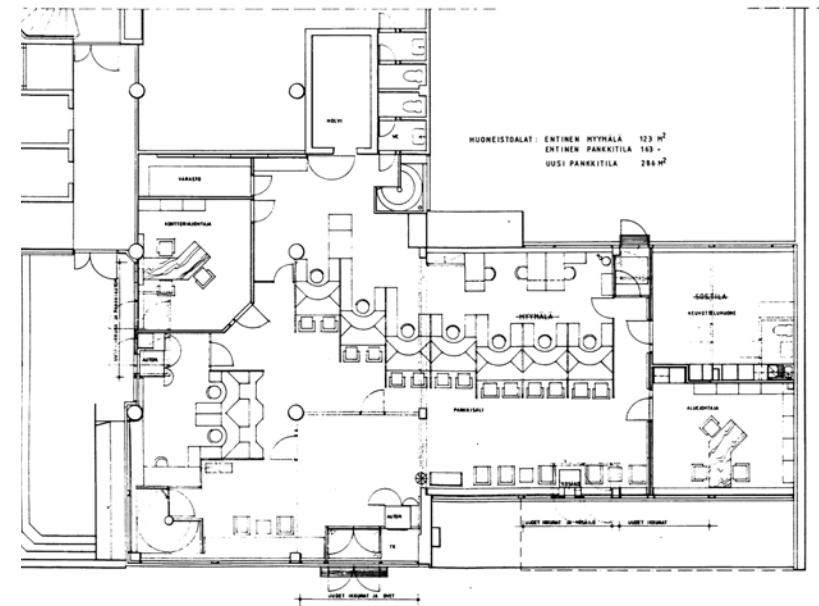
Talonmiehen 77 m² kokoinen asunto ullakko-kerroksessa oli liike- ja toimistorakennuksen ainoa asunto 1970-luvulta 1990-luvulle. Nykyisin kyseinen asunto on TOAS:n opiskelija-asuntona.

Entinen STS:n pankin liiketila on nykyisin Hesburger-ravintolan käytössä. Liiketilassa on säilynyt alkuperäiset marmorilattiat.

STS:n pankin alkuperäinen liiketila maantasokerroksessa Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun kulmassa. Arkkitehtitoimisto Kosti Kuronen 16.9.1974. RAVA

STS-Tammelan muutospiirustukset 1980-luvun lopulla. 1. kerroksen pohjapiirros. Arkkitehtitoimisto Olavi Suvitie Ky 29.1.1988. RAVA

Arkkitehtuurin nykytila: Ulkoasu

48-vuotiaan rakennuksen ulkoasussa ei ole tapahtunut suuriakaan muutoksia vuosikymmenten aikana. Julkisivujen yleisilme on säilynyt hyvin lähellä alkuperäistä.

Ainoastaan pohjoisjulkisivuille jälkikäteen asennetut kolme suurta IV-kanavaa erottuvat ulkohahmosta merkittävästi, vaikkakin kaupunkikuvallisesti putket ovat piilossa korttelin sisäpihan puolella. Tammelan puistokadun puoleiseen matalaan liikesiipeen 1980- ja 1990-luvuilla toteutetut ulko-ovien ja ikkunoiden muutokset on sovitettu rakennuksen julkisivuihin niin, että sisäänkäyntien paikkoja ja vaihdettuja ikkunoita on vaikea erottaa alkuperäisistä.

Suurin rakennuksen ulkoasun säilyneisyyteen ja edustavuuteen vaikuttanut tekijä lienee betonielementtipintojen likaantuminen vuosikymmenten saatossa. Muuten materiaalipinnat ovat säilyneet silmämääräisesti arvioiden melko hyväkuntoisina.

Arkkitehtuurin nykytila: Sisätilat

Rakennuksen sisätiloissa toimistokerrosten muutos TOASin opiskelija-asuntokäyttöön on tuottanut merkittävimmän muutoksen tilankäyttöön ja materiaaleihin. Mutta vaikka interiöörit ovat kokeneet suuria muutoksia, on sisätiloistakin löydettävissä joitakin alkuperäisiäkin rakennusosia ja materiaalipintoja 1970-luvulta. Huomionarvoista on myös se, että alkuperäisen pankkirakennuksen materiaali- ja detaljivalinnoilla on aikanaan haluttu välittää mielikuvia kestäyydestä ja laadusta. Säilyneet vanhimmat materiaalipinnat erottuvatkin edukseen.

Säilyneimmät sisätilat sijaitsevat ullakkokerroksessa, missä entiset liike- ja toimistotilojen sauna- ja kokoustilat ovat nyt opiskelija-asuntolan yhteistiloina. Pintoja on uusittu, mutta osassa tiloja on säilynyt esimerkiksi vanhoja metallisia alakattopintoja ja valaisimia. Saunatilojen puupaneelilla verhoilluissa pukuhuoneissa on myös alkuperäinen muurattu takka. Kattoterassi on säilynyt alkuperäisen askeettisena: Seinä- ja alakattopinnoissa on tummat alumiinipinnat ja betoninen pili-ri-palkkirakenne kehystää pergolamaisesti kattoterassia.

Pohjoisjulkisivua ja IV-kanavia

Suomen Työväen Säästöpankin konttorin betonielementtejä 1970-luvulla. Rakennuksen alkuperäiset julkisivuelementit toimitti Rakennusvalmiste Oy:n elementtitehdas Forssasta. FM

Julkisivut ovat edelleen silmämääräisesti hyväkuntoiset, mutta karheisiin ja viistettyihin pintoihin on tarttunut vuosien saatossa likaa.

Rakennuksen itäpuolella sijaitsi ennen pankin liikehuoneisto, nykyisin tiloissa on ravintoloita. Kuvassa näkyvä massiivinen alumiiniverhoiltu sisäänkäyntikatos johdatti ennen pankkiin. Vasemmalla näkyy pankin entinen sisäänkäynnin paikka aukkona graniittisokkelissa. Sisäänkäynti suljettiin 1980-luvulla ja tilalle tehtiin yösaili-luukku, joka on näkyvissä edelleen. Sisäänkäynti Hesburger-ravintolaan rakennettiin 1990-luvulla.

Kellari- ja maantasokerroksen sisätilat ovat säilyneet pääosin lähellä alkuperäistä 1970-luvun tilajakoa. Itäosassa sijainnut entinen STS-pankin liikehuoneisto on kokenut suurimmat muutokset niin sisätiloissa kuin julkisivuissakin. Sisäänkäynnit ja huonejako ovat muuttuneet, mutta esimerkiksi alkuperäinen pankkiholvi on säilynyt paikallaan. Rakennuksen vanhempia sisäänkäyntejä on säilynyt ainoastaan läntisemmissä liiketiloissa.

Asuntojen rakentaminen entisten toimistohuoneiden paikalle 1990-luvulla on muuttanut sisätiloja merkittävästi 2.-4. kerroksissa. Tilallinen periaate pysyi muutoksen myötä kuitenkin samana - asuntoihin kuljetaan keskikäytävää pitkin, kun aikasemmin keskikäytävä johdatti toimistohuoneisiin. Muutoksessa keskikäytävä kuitenkin kaventui kun asunnot kylpyhuoneineen levittäytyivät keskeemmäksi rakennuksen keskiosaa. Alkuperäinen arkkitehtuuri mahdollisti kuitenkin valoisten ja toimivien asuntojen toteuttamisen, sillä olemassa olevat ikkunat ovat merkittävän suuret ja huonekorkeus on noin kolme metriä.

Arkkitehtonisesti rakennuksen kenties kiinnostavimmat sisätilat, porrashuoneet, ovat säilyttäneet erinomaisesti alkuperäisen ilmeensä. Niin liiketilojen sisäiset pienet kierreportaat, kuin näyttävät pyöreillä ikkunoilla valaistut pääportaot, ovat edelleen käytössä. Vanhoista hisseistä toinen on otettu pois käytöstä. Hissiauloja on muutettu väliseinän ja Itsenäisyydenkadun puolelle aukeavien ikkunoiden eteen on tullut rivistö ilmanvaihtokanavia.

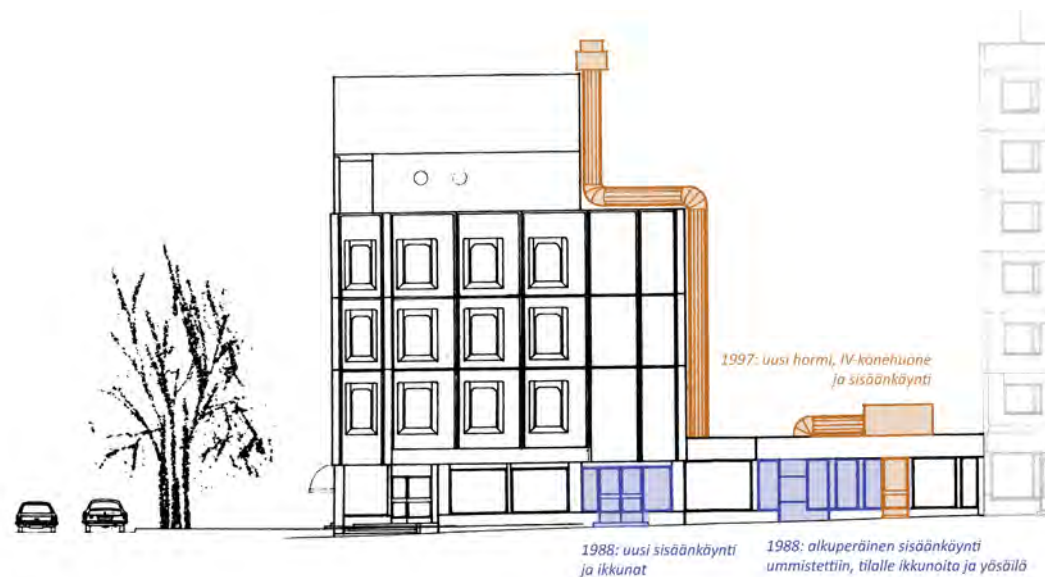
Pohjoisjulkisivun säilyneisyyskaavio

Rakenteiden rakentamisajankohta

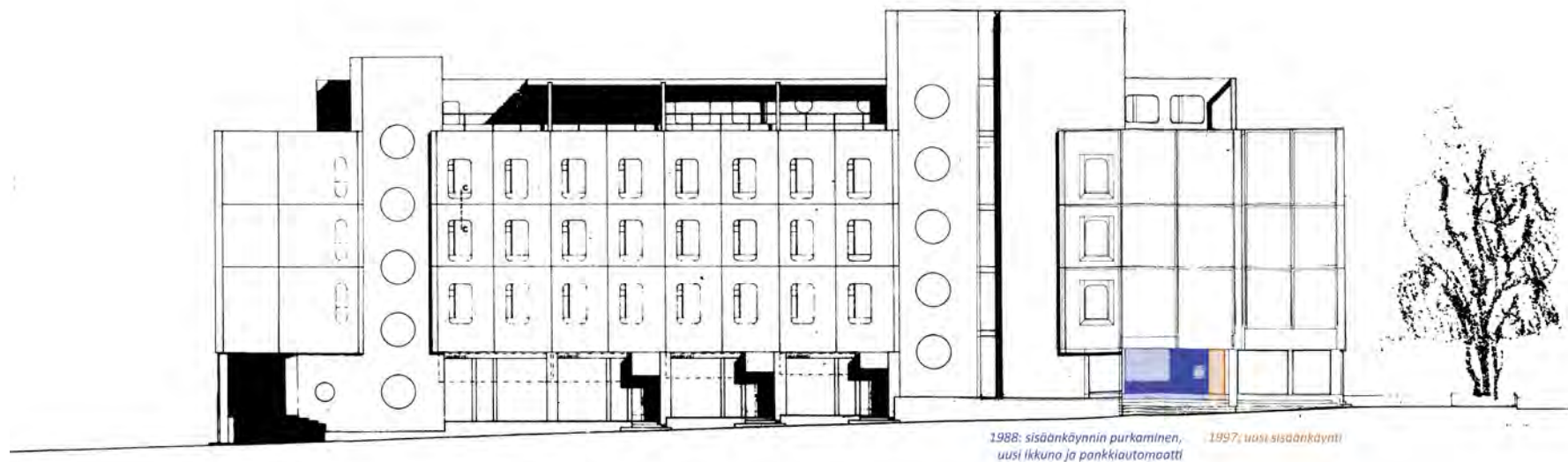
Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydettävissä pienehköjä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

- 1976
Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo
- 1988
Ark.tso. Olavi Suvitie: Pankin muutostyöt
- 1997
Ark.tso. SIGGE: Muutostyö, pankki ravintolaksi

Itäjulkisivun säilyneisyyskaavio

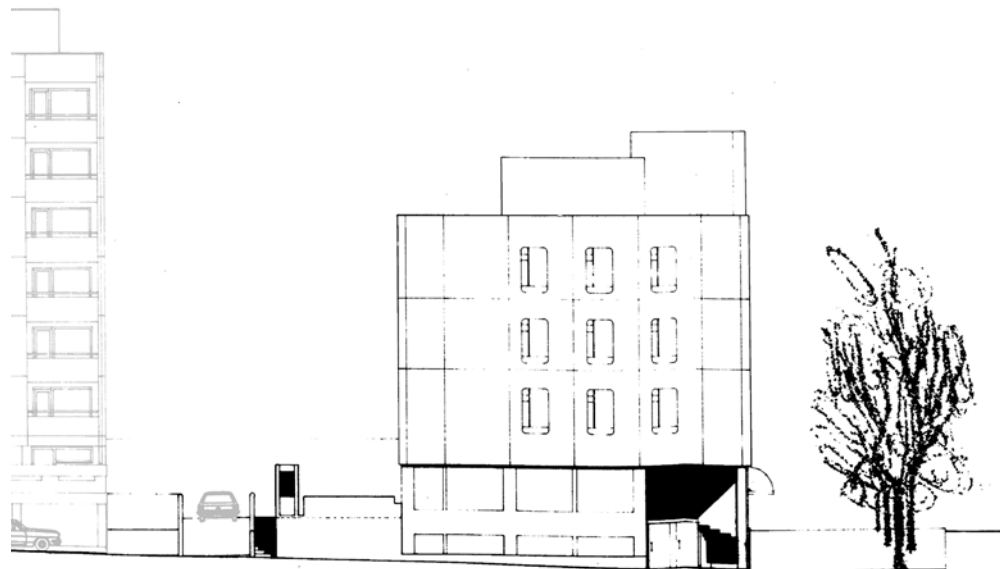
Eteläjulkisivun säilyneisyyskaavio

Rakenteiden rakentamisajankohta

Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydettävissä pienehköjä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

- 1976
Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo
- 1988
Ark.tso. Olavi Suviitie: Pankin muutostyöt
- 1997
Ark.tso. SIGGE Muutostyöt, pankki ravintalaksi

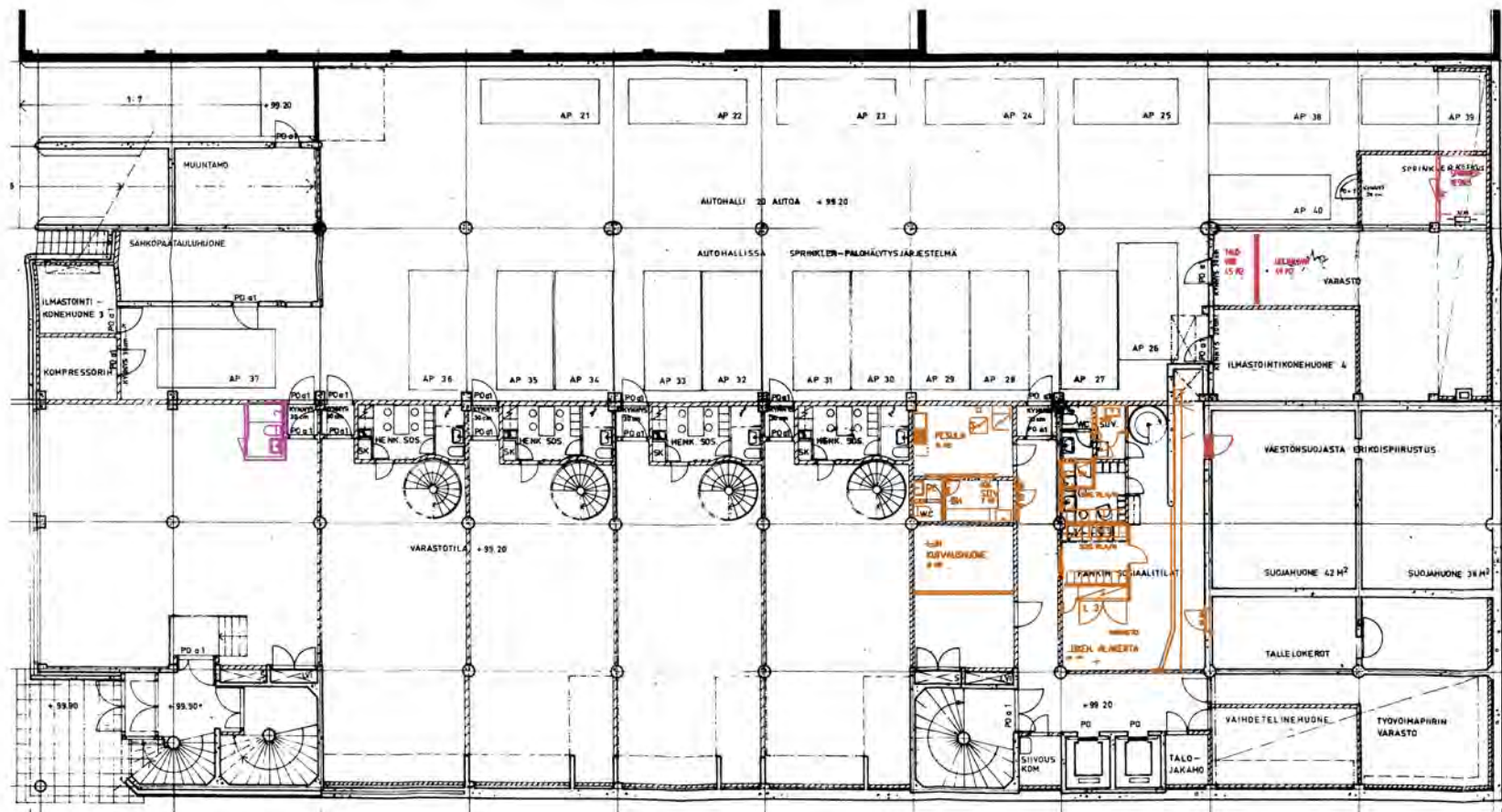
Länsijulkisivun säilyneisyyskaavio

Rakenteiden rakentamisajankohta

Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydettävissä pienehköjä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

	1976 Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo		1997 Ark.tsto. Teuvo Vastamäki: Toimistotilat opiskelija-asunnoiksi		1997 Ark.tsto. SIGGE: Muutostyö, pankki ravintolaksi		Rakenteen ajasta ei varmuutta, poikkeaa alkuperäisestä
---	--	---	---	---	--	---	---

Säilyneisyyskaavio kellarikerros

Rakenteiden rakentamisajankohta

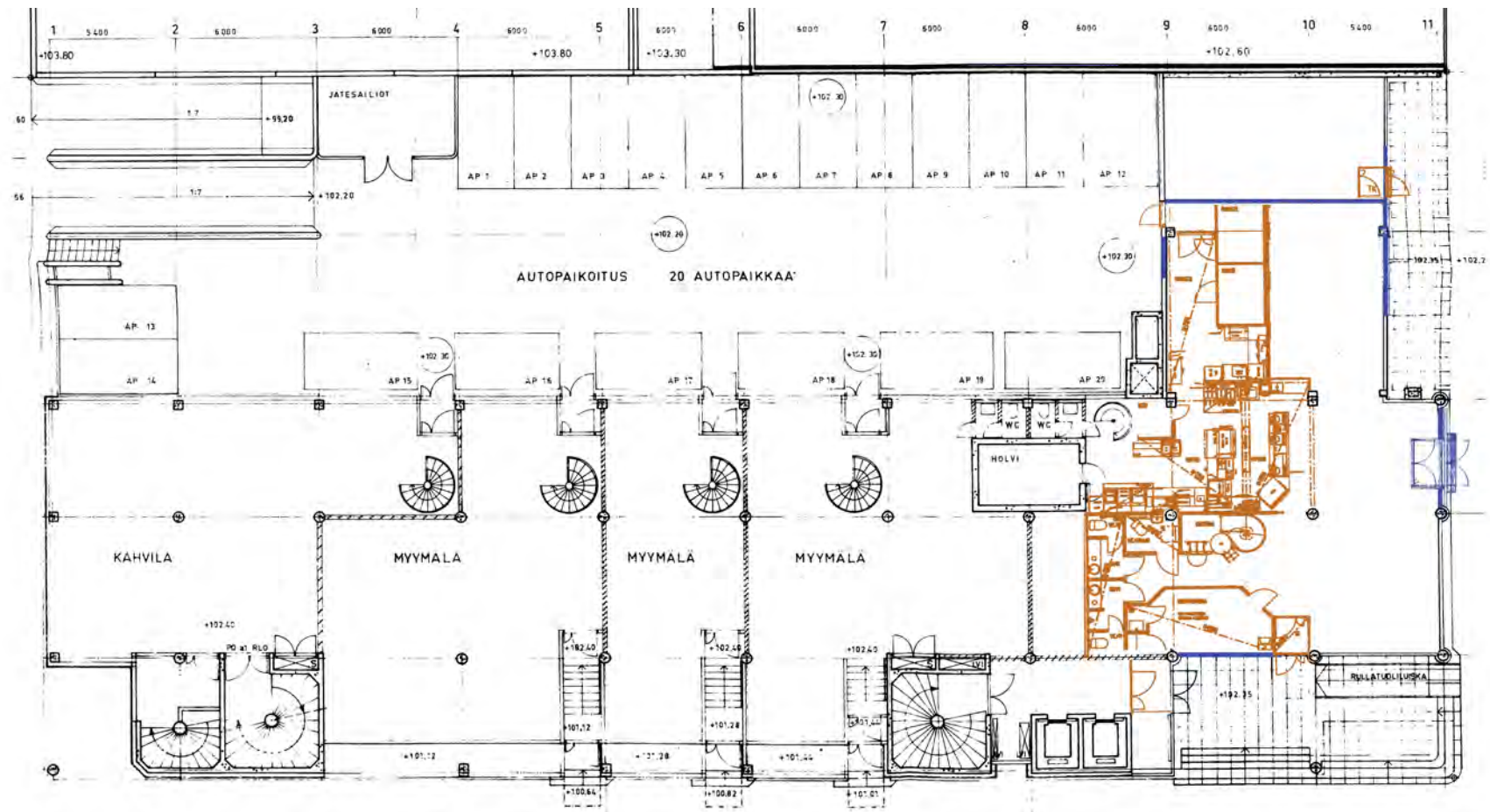
Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydettävissä pienehköjä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

1976
 Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo

1988
 Ark.tso. Olavi Suvitie: Pankin muutostyöt

1997
 Ark.tsto. SIGGE: Muutostyö, pankki ravintolaksi

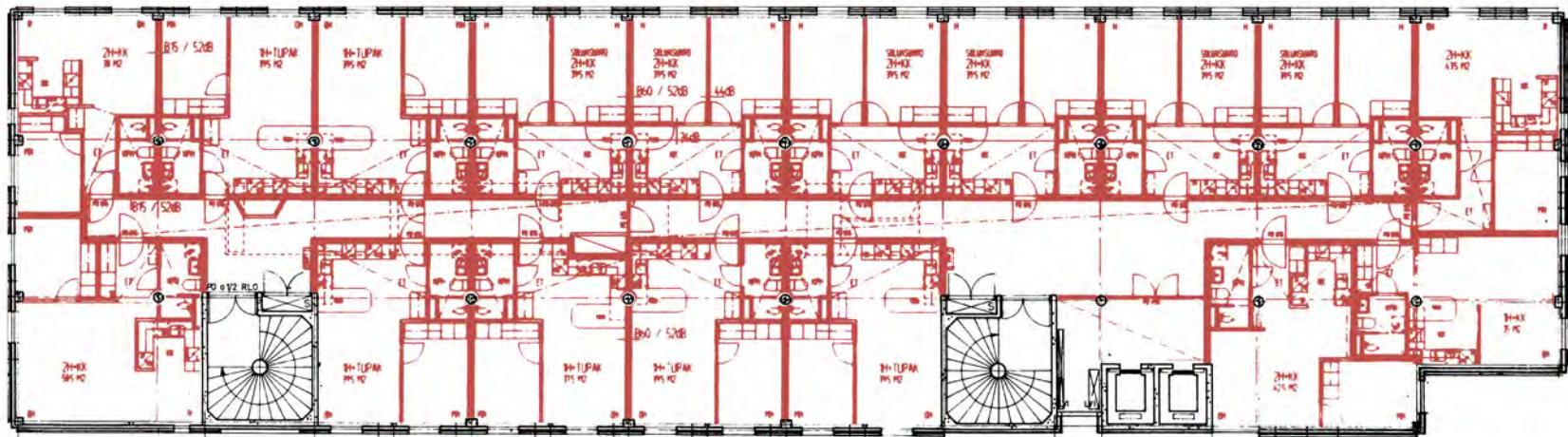
Rakenteiden rakentamisajankohta

Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydettävissä pienehköjä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

1976
Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo

1997
Ark.tsto. Teuvo Vastamäki: Toimistotilat opiskelija-asunnoiksi

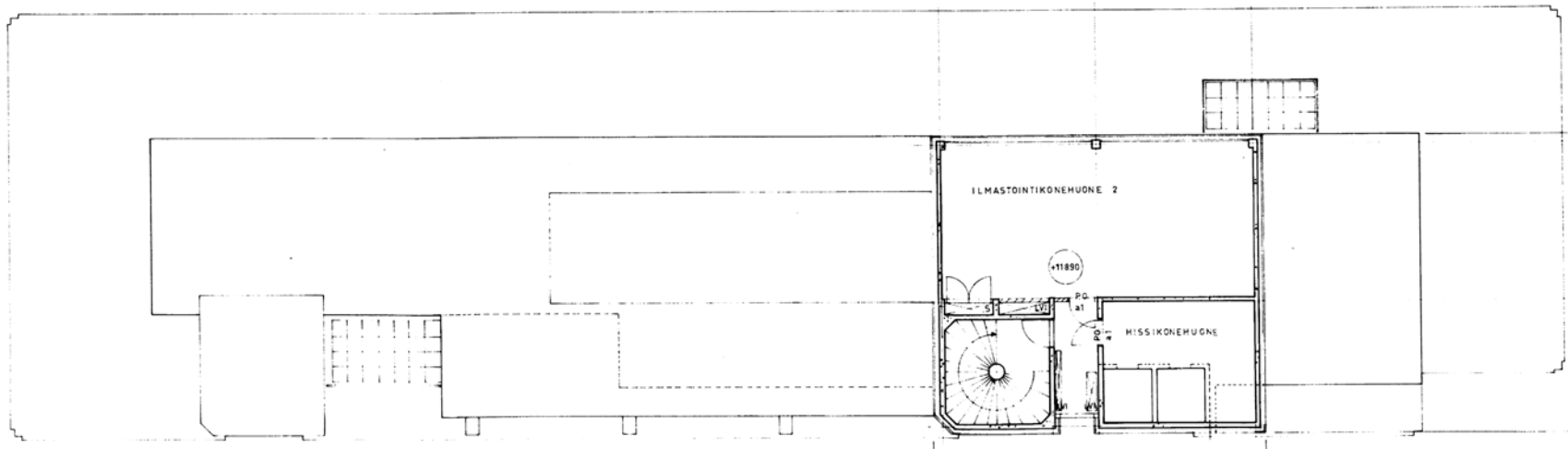
Säilyneisyyskaavio 2.-4. krs

Rakenteiden rakentamisajankohta

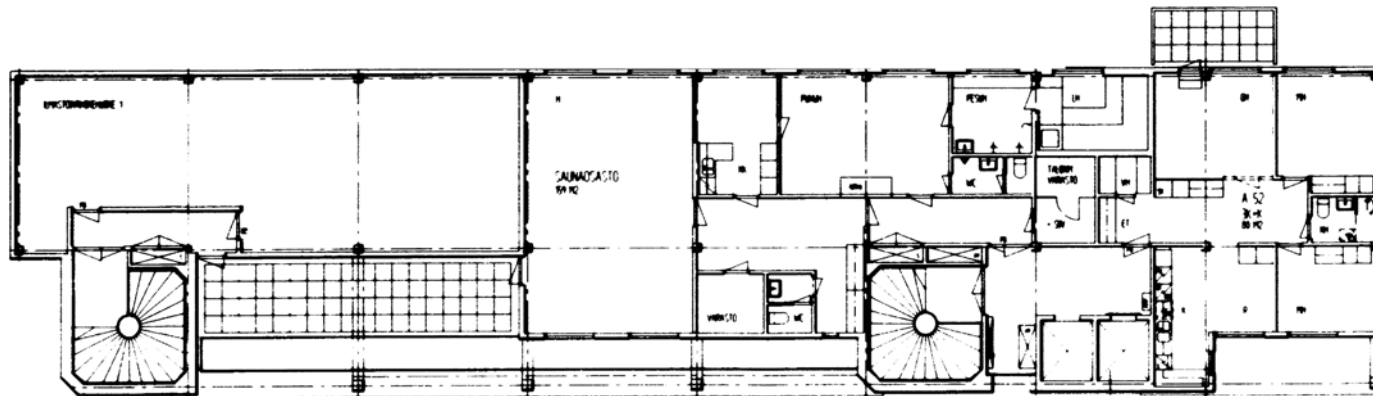
Huom. Kaavioissa on käytetty lähtötietoina rakennuslupakuvia, joissa voi olla pieniä poikkeuksia lopulliseen toteutukseen verrattuna.

Esimerkiksi liiketiloissa on voitu tehdä useampia kevyitä sisätilamuutoksia, jotka eivät näy näissä kaavioissa. Myös rakennuksen alkuperäisistä rakennuslupakuvista on löydetty pieniä eroavaisuuksia toteutuneeseen ja nykytilaan nähden.

1976
Arkkitehti Kosti Kuronen: STS:n toimitalo

Säilyneisyyskaavio 6.krs

Säilyneisyyskaavio 5.krs

ARKKITEHTUURIN TULKINTA

Arkkitehti Kosti Kuronen

Itsenäisyydenkatu 7-9:n rakennuksen suunnitellut arkkitehti Kosti Antero Kuronen (5.3.1934 Viipuri - 2.4.2024 Helsinki) valmistui arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1965 ja työskenteli arkkitehtitoimistoissa kunnes tuli valituksi osastopäälliköksi Suunnittelukeskus MKR:n arkkitehtiosastolle. MKR:n toimistossa työskennellessään Kuronen toimi muun muassa arkkitehti- ja pääsuunnittelijana Hausjärven peruskoulussa (1971). Oman arkkitehtitoimiston Kuronen perusti vuonna 1973.

Kuronen suunnitteli urallaan lukuisia liike- ja toimistorakennuksia. Tunnetuimmat suunnittelutyöt ovat 1980-luvulta, mutta arkkitehdin suunnittelutuotantoa löytyy heti valmistumisen jälkeen 1960-luvulta lähtien. Kurosen ensimmäiset työt olivat kaupungintalot Puolangalla (1966) ja Vilppulassa (1968).

Tampereen Itsenäisyydenkadulle suunniteltu STS-pankin talo valmistui vuonna 1976. Kuronen sai tämän jälkeen toimeksiannoksi suunnitella myös STS-pankin pääkonttorin laajennus- ja muutostyöt (1981) yhdessä arkkitehti Rauno Leppäsen kanssa Paasivuorenkadulle Helsinkiin. Paasivuorenkadun entinen pankkikonttori on nykyisin liike- ja toimistokäytössä. Vuonna 2024 kyseinen rakennus toimii myös Helsinki Design Weekin päätapahtumapaikkana.

Kurosen tunnetuimpia rakennuksia ovat STS:n rakennusten ohella vuonna 1981 valmistunut Helsingin Kaivopiha ja siihen liittyvät liikerakennukset Citytalo ja Hansatalo, jossa oli Suomen ensimmäiset kaksoislasijulkisivut. Rakennukset edustavat post-modernistista liikerakennustyyliä 1980-luvun henkeen. Muita Kurosen tunnettuja suunnittelutöitä 1980-luvulta ovat Lahden suurihalli (1981), Jurvan (1983) ja Vihdin (1987) kunnantalot sekä Keravan kauppahalli (1985).

Kurosen suunnittelemissa rakennuksissa ei ole nähtävissä yhtä selkeää suunnittelijalle ominaista tyyliä, vaan arkkitehti näyttää käyttäneen hyvin joustavasti eri aikakausina vallalla olleiden arkkitehtuurisuuntausten tyylien periaatteita työssään. Uran alkupään töissä 1970-luvun alussa korostuu ajalle tyypillinen niukka muoto-kieli, rationaalisuus ja konstruktiivisuus. Myöhemmin 1980-luvulle tultaessa käytön tulevat postmodernit ja historistiset muotoaiheet.

Arkkitehti Kosti Kuronen. HS

Talin keilahalli, Helsinki (1974). HKM

Vuonna 1974 valmistuneessa Talin keilahallissa on ajan hengen mukaisesti nauhaikkunat ja massoitelu, joka korostaa rakennuksen horisontaalisuutta. Jalmari Aarnio 1974. HKM

Kurosen suunnittelema STS:n entinen pääkonttori Helsingissä Paasivuorenkadulla. HKM

Punatiiltä ja lautaverhoilua julkisivuissaan yhdistelevä Keravan kauppahalli. Itäpääty. Timo Laaksonen, 1985-1989. KMP.

Puolangan kunnanviraston (1966) arkkitehtuurissa ilmenevät selkeät geometriset muodot, kuten suuri eleinen lasikupoli vesikatolla. Google Maps 2021.

STS:n toimitalon tyyli ja ajankuvallisuus

STS:n toimitalon ulkoasu on tunnistettavasti 1970-luvun arkkitehtuuria. Siinä on nähtävissä ajalle tyypillisen konstruktivistisen arkkitehtuurin piirteet ja elementtirakentamisen korostuminen. Mutta toisin kuin rakennuksen naapurissa sijaitsevis- sa pelkistetyissä asuinrakennuksissa, STS:n rakennukseen on sen liikerakennuksen roolin ja keskeisen sijainnin takia ladattu runsaasti enemmän erilaisia 1970-luvun arkkitehtuurissa vaikuttaneita ominaisuuksia ja arkkitehtonisia elementtejä.

Rakennuksen suunnittelu sijoittuu ajankohtaan, jolloin suomalaisessa arkkitehtuurikeskustelussa 1960- ja 1970-lukujen taitteessa voimakkaana vaikuttanut konstruktivistinen tyyliunta oli ajautunut umpikujaan. Arkkitehtuurin muotokie- li oli pelkistynyt abstraktiksi kehikoksi, joka käytännön rakentamisessa ja tuotan- nollisten seikkojen korostuessa oli johtanut merkittäviin määriin samankaltaisia, yksinkertaisia ja anonyymejä betonielementtikerrostaloja. Arkkitehtuurilta odotet- tiin uusia avauksia, tai ainakin elementtirakentamisen tuotekehittelyä.⁷

⁷ Laapotti, Vepsäläinen, Vesikansa, 1973; Arkkitehti 4/1973

STS:n toimisto- ja liikerakennuksen suunnittelussa on hyvin nähtävissä, miten suunnittelu on osunut murroskohtaan, jossa edeltävien vuosien ja vuosikymmen- ten ihanteet kohtaavat arkkitehtuurin uusia muotivirtauksia. Kohteesta voidaan löytää useita eri arkkitehtuurin tyyli-vaikutteita, mm. ajassa edelleen vahvasti vai- kuttaneen konstruktivismiin sekä brutalismiin ominaispiirteitä, että näiden moder- nististen tyylien taustalla edelleen vaikuttaneen funktionalismin ihanteita. Lisäksi rakennuksessa on nähtävissä suoraviivaisesta ja niukasta modernismista irti pyrki- viä ajankohtaisia uusia tuulahduksia, erityisesti 1970-luvun alussa estetiikassa vai- kuttanutta pehmeämpää pyöreää muotokieltä.

Suomen Työvään Säästöpankin konttori Tampereella. Valo- kuva mitä todennäköisemmin 1970-luvulta. Kuvamuokkaus Arkkitehdit MY, kuvalähde FM

Konstruktivismi

1960- ja 1970-lukujen vaihteen konstruktivismi on arkkitehtuurityylinä ja-teoriana erityinen suomalainen ilmiö. Se perustuu kansainvälisen modernismin suuriin linjoihin (funktionalismi ja rationalismi), ja siihen yhdistyy 1960-luvun yhteiskunnallinen ja poliittinen liikehdintä. Ajan suomalaista yhteiskuntaa leimasi muun muassa Kekkonen pitkä ura Suomen presidenttinä, taistolaisuus ja ympäristöherätys. Vuonna 1973 alkoi öljykriisi, jota seurasi taloudellinen lama. Poliittisella ilmapiirillä oli luonnollisesti vaikutus myös aikakauden arkkitehtuuriin.

Suomalaisen konstruktivismin manifestojina tulivat tunnetuksi arkkitehdit Kirmo Mikkola ja Juhani Pallasmaa. Mikkola kuvasi konstruktivismin lähtökohtia vuonna 1969 seuraavasti: *”1960-luvun alussa syntynyt reaktio, joka johti nykyiseen konstruktivismiin, oli voimakas ja myöskin hyvin dogmaattinen. Yleinen erityisen sijaan, anonymisyys subjektiivisuuden sijaan, struktuuri ilmaisuuden lähtökohtana suurveistoksen sijaan ja urbaani tiiviys luonnonläheisyyden sijaan ovat tämän uudemman pyrkimyksen dialektisia tavoitteita. Ideologisena taustana on maailman kvantitatiivisten ongelmien tiedostaminen, arkkitehtuurin sosiaalistumispyrkimys eliittikulttuurin sijaan.”*

Suunnittelua koskevassa keskustelussa huomio kiinnitettiin paljon itse suunnittelu-prosessiin ja sen rationalisoimiseen. Suunnittelukohteesta riisuttiin yksilöllinen arkkitehdin ilmaisu, ja painotettiin enemmän sitä, miten käyttäjät itse toiminallaan täyttävät kehikkomaisen arkkitehtuurin persoonalliseksi ympäristöksi. Arkkitehtuurin kansainvälisenä ihanteena oli Mies van der Rohen minimalistiset ja rakennetta korostavat rakennukset.

Konstruktivismin käytännön sovelluksena 1960-luvun lopulla syntyi hienoviritteisiä miesiläisvaikutteisia julkisia rakennuksia. Toisena ääripäänä ovat ajalle tyypilliset suuret kerrostalolähiöt ja niiden betonielementtirakenteiset asuinkerrostalot. 1960-luvun lopulla Suomessa tapahtui voimakas rakennemuutos, eli kaupungistumisen aalto. Uusia asuntoja tarvittiin suuria määriä ja niihin uusi kehittynyt elementtitekniikka tarjosi tehokkaan rakaisun. Anonyymin kehikkomaisen arkkitehtuurin ihanne sekä tehokkaan elementtirakentamisen ja asuntotuotannon yhdistelmä materialisoitui 1960- ja 70-lukujen vaihteessa suurena määränä anonyymiä asuinkerrostalorakentamista.

Oikealla STS:n talo rakenteilla huhtikuun lopussa 1975. Ympäriillä näkyy ajan rakentamiskonventioiden mukaista konstruktivismia. TA

Sarjallisuus ja mittajärjestelmät ohjasivat arkkitehtuurin estetiikkaa. Rakentamisen muotokieli oli yhä niukempaa ja rakennusten volyymit kasvoivat. Nimensä mukaisesti konstruktivistisessa rakennuksessa muoto voitiin johtaa rakenteista. Esimerkiksi julkisivuissa elementtisaumat jätettiin korostetusti näkyviin. Suuria betonipintoja elävöitettiin taloudellisilla ratkaisuilla. Vuosikymmenen vallitsevaksi julkisivumateriaaliksi tuli niin kutsuttu pesubetoni, jonka valmistuksessa hieno kiivain pestiin pois, jättäen näkyviin karkean betonipinnan.⁸

”Tekijöidensä konstruktivismiksi ja struktuuri- tai järjestelmäarkkitehtuuriksi nimittämän ja vastustajien Mies van der Rohen tai japanilaisen arkkitehtuurin plagioimiseksi haukkuman arkkitehtuurin oleellisin sisältö on siinä, että sen lähtökohdat ovat paremmin yhteiskunnan tavoitteita vastaavia kuin aikaisemmin tekijäkeskeisen pyrkimyksen.”

- Arkkitehti Kirmo Mikkola vuonna 1969 artikkelissaan *Suomalaisen arkkitehtuurin ajankohtaisia pyrkimyksiä*⁹

⁸ Standertskjöld 2011

⁹ Mikkola 1969

Teollisen asuntotuotannon kritiikki ja yksilöllisyyden kaipuu

Kritiikki anonyymiä ja kaikkialla samankaltaistuvaa asuntotuotantoarkkitehtuuria kohtaan nousi hyvin nopeasti jo 1970-luvun alkupuolelta lähtien. Ympäristön samankaltaistumiseen otettiin kantaa ajan arkkitehtuurikeskusteluissa. Esimerkiksi jo 1970-luvun alun Arkkitehti-lehdissä julkaistiin kriittisiä kirjoituksia teollista asuntotuotantoa kohtaan. Kirjoituksissa todettiin, että määrällisten ongelmien kanssa painittaessa nähtiin ainoana ratkaisuna teknisten järjestelmien kehittäminen. Vapaiden asutopaaniin tuli teoriassa antaa asukkaille ratkaisu mieleisiin asuntoihin. Määrälliset tavoitteet saavutettiin, mutta itse asuntoratkaisujen kehittäminen jäi olemattomiksi.¹⁰ Asuntojen olisi haluttu vastaavan yksilöiden tarpeita ja sopeutuvan ympäristöönsä, mutta asuntotuotannon realiteetit ja kehitysnäkymät eivät näyttäneet mahdollistavan muutosta.¹¹

”Viime vuosikymmenien rakentamisen tyylipiirteet: reliefin, jäsenyyksen, rytmiauksen ja detaljivaihtelun minimointi, liian suuret toteutusyksiköt ja mittakaavatomuus, mekaaninen tilojen, massojen ja pintojen käsittely sekä paikallisuuden ja aikaulottuvuuden puuttuminen ovat perussyt ympäristömme turruttavaan visuaaliseen köyhyteen.”

- Arkkitehti Juhani Pallasmaa vuonna 1974¹²

1970-luvun puoliväliin tultaessa usko rationalismin tarjoamiin vastauksiin oli selvästi murtumassa, yksilöllisemmät lähestymistavat suunnitteluun saivat kannatusta, ja rakentaminen alkoi muuttua hiljalleen moni-ilmeisemmäksi. Rationaalisen, anti-individualistisen valtavirtavirran ohella vaikutti toki koko ajan myös yksilöllisiä ääniä, kuten Juha Leiviskä, jonka ensimmäiset itsenäiset työt ajoittuivat 1970-luvulle, Timo ja Tuomo Suomalainen, Timo Penttilä sekä Raili ja Reima Pietilä, mutta he olivat 1970-luvun alussa selvästi marginaalisia.¹³

¹⁰ Vepsäläinen, 1973; Arkkitehti 4/1973

¹¹ Laapotti, Vepsäläinen, Vesikansa, 1973; Arkkitehti 4/1973

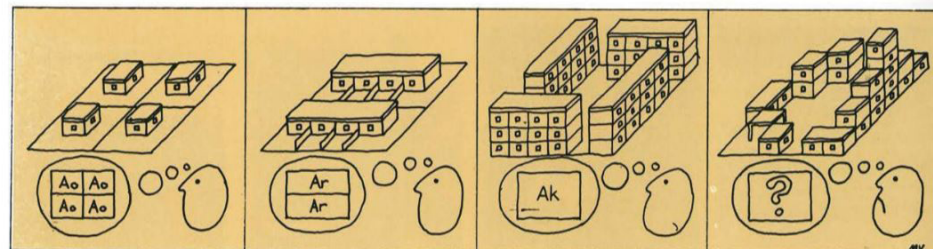
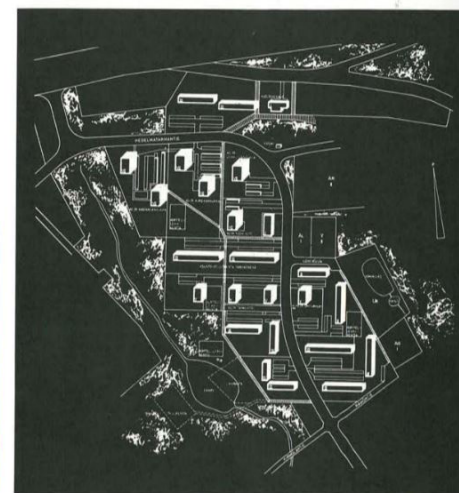
¹² Pallasmaa 1974; Arkkitehti 8/1974

¹³ Arkkitehtuurimuseo (Petteri Kummala) 2023

Oikeala kerrostalotuotantoa kritisoiva artikkeli Arkkitehti-lehdessä 1970-luvulla. Arkkitehti 4/1973

ASUMISEN VAIHTOEHDOT 1970-LUVUN SUOMESSA?

JAAKKO LAAPOTTI
JUSSI VEPSÄLÄINEN
MATTI VESIKANSA

Modernismin perinne ja uusia tuulia 1970-luvulla

Suomalaisen konstruktivismin ajatuessa kriisiin, arkkitehtuurin uudet ajatukset löytyivät kansainvälisen modernismin perinteitä jalostaneista tyyliuunnista sekä uusista avauksista, joissa oli nähtävissä orastavia alkuja uudesta moniarvoisemmasta ja monimuotoisemmasta arkkitehtuurista.

Vaikka modernismin ytimessä vaikuttanut funktionalismi oli tyylinä tai teoriana jo noin 50 vuotta vanha, oli tämän vallankumouksellisen uuden suunnittelun lähestymistavan ensimmäinen kehitysvaihe hyvin lyhyt ennen toista maailmansotaa. Sodan jälkeiset vuosikymmenet olivat ahkeraa modernismin periaatteiden ja muotokielen jatkokehittelyä. Suomessa 1970-luvulle tultaessa edellä mainittu konstruktivismi oli oma kansallinen teoriavirtelynsä, ja kansainvälisellä arkkitehtuurikentällä oli samaan aikaan useita eri tyylilajeja, joista betonibrutalismin oli lähellä suomalaista konstruktivismia. Sen merkittävä vaikutusaika oli 1950-luvulta 1970-luvulle. Hieman erilaisten suunnitteluperiaatteidensa vuoksi brutalismi jatkoi Suomessa menestyksekkäämpänä pidempään kuin nopean nousun ja laskun kokenut suomalainen konstruktivismi.

Uutena ja modernismin opit hylkäävänä suuntauksena oli alkanut jo 1960-luvun kansainvälisessä keskustelussa postmodernit ajatukset (vaikkakaan ei vielä postmodernismin nimellä), jotka pluralistisen luonteensa mukaisesti pirstaloivat suunnittelutyötyylien kentän moneen uuteen suuntaan. Sen tosiasiallinen vaikutus ja eksplisiittinen vaikutus on nähtävissä arkkitehtuurissa vasta 1970-luvun lopulla.

Funktionalismi

Funktionalistisen arkkitehtuurin perusajatus oli, että rakennusten arkkitehtuuri muodostetaan sen toiminnallisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden perusteella, ilman erityistä koristelua tai tyyliin liittyviä maneeereita. Funktionalismin synty aika sijoittuu 1920-luvulle, jolloin sveitsiläinen arkkitehti Le Corbusier manifestoi arkkitehtuurille uudet yleispätevät funktionalismin säännöt. Le Corbusierin mukaan rakennuksessa tuli olla seuraavat ominaisuudet:

1. *Betoninen pilari-laatta-järjestelmä, joka mahdollistaa muuntojoustavat pohjaratkaisut.*
2. *Tasakatto, jota voisi käyttää myös oleskeluun.*
3. *Nauhaikkunat.*
4. *Vapaa julkisivu, eli ei-kantava ja ripustettu julkisivujärjestelmä.*
5. *Pilareiden päälle nostettu rakennus, jonka alle saattoi ajaa myös autolla.*

Vaikka 1920-luku ja 1930-luku olivat alkuperäisen funktionalismin varsinaista esiinmurtautumisen aikaa, funktionalismi ja sen suunnitteluperiaatteet säilyivät perustavanlaatuisena modernin aikakauden suunnitteluperiaatteena myös toisen maailmansodan jälkeen. Eri vuosikymmeninä funktionalismi sai erilaisia painotuksia, ja suunnitteluajattelua kehitettiin funktionalistisiin perusperiaatteisiin nojautuen.

Esimerkiksi varhaisfunktionalismin aikana ihailtiin koneita ja tekniikkaa siinä määrin, että rakennuksiin ja sisustuksiin otettiin muotoaiheita valtamerialoista ja autoista. 1920-luvun lopulta lähtien funktionalismin muoto muuttui pehmeämmäksi, kun käytäntö opetti, että liiallinen teknistyminen alkoi kääntyä ihmistä itseään vastaan. Rakennuksissa saattoi olla koristeilta riisuttu niukkaeleinen ulkoasu, mutta esimerkiksi sisäänkäyntikatoksissa, parvekelaitoissa, ikkunoissa tai muissa rakennusosissa voitiin käyttää pyöreitä ja vapaita muotoja.¹⁴

14 Standertskjöld 2008

Itsenäisyydenkatu 7-9:ssä porrashuoneet on korostettu tummina ulkonevina osina Itsenäisyydenkadun varrella. Arkkitehtitoimisto Neva 2013/Tampere Seuran arkisto.

Brutalismi

Siinä missä Suomessa funktionalismin periaatteiden kehittämissä oltiin edetty 1960-luvulla omaan erityiseen kansalliseen tulkintaan arkkitehtuurin uudesta suunnasta (konstruktivismi), kansainvälisessä arkkitehtuurikeskustelussa funktionalismin vahvana jatkokehitysvaiheena 1950- ja 1970-luvulla oli brutalismi tai betonibrutalismi.

Nimi perustuu ranskalaiseen termiin *beton brut*, jolla tarkoitetaan raakaa, käsittelemätöntä betonipintaa. Betonia ei käsitellä tai käsitellään vain karkeasti ja jätetään näkyviin niin sanotusti puhdasvalupintana.

Siten brutalismi pohjautuu funktionalistiseen modernin arkkitehtuurin periaatteeseen, joka korostaa materiaalin ”rehellisyyttä” tai ”totuudenmukaisuutta”, joka saavutetaan niiden raakaassa, puhtaassa ilmaisumuodossaan. Alun perin termillä viitattiin betonipintoihin, joissa muottilaudan kuvio oli jätetty näkyviin, mutta myöhemmissä kehittämissä saman esteettisen kattokäsitteen alle mahtui myös erilaisia betonipintojen pintakäsittelyjä (esim. pesupetoni tai happokäsittelyt), joissa oleellisena oli betonipinnan jättäminen näkyville.¹⁵

Brutalismin raakan materiaalisuuden ideana oli paljastaa rakenteen ja rakentamistekniikan perusluonne, ja luoda karkeaa runoutta rakennusmateriaaleista sellaisena kuin ne ovat (vrt. *as found*-taide) teollisen massatuotannon yhteiskunnassa. Tyyli laji assosioituu vahvasti betoniin, mutta myös muita materiaaleja käytettiin edellämainituilla tavoilla.

Materiaalien ja rakenteen paljastamisen ohella kolmas merkittävä brutalismin periaate oli rakennusten ”muistettavuus kuvana”. Tämä ’muistettavan kuvan’ periaate brutalistisessa arkkitehtuurissa johti käytännössä monumentaalisiin ja esinemäisiin rakennuksiin, jotka usein koostuivat suurista ja raskaista kappalemaisista osista.¹⁶

¹⁵ Destefani 2020

¹⁶ Mould 2017

Kuva ylhäällä: Vuonna 1972 valmistunut brutalistinen klassikko; Louis Kahnin suunnittelema Phillips Exeter Academy Library Yhdysvalloissa. Scott Norsworthy 2014, Flickr.

Kuva alhaalla: Brutalismia Iso-Britanniasta; Camden Town Hall Annexe, rakennettu vuonna 1974, korotus ja muutos hotelliksi vuonna 2019. Kuvalähde: Baunetzwissen.de

Varsinainen julkilausuttu ohjelmallinen arkkitehtuurin postmodernismi, jossa postmoderni-käsitettä käytettiin arkkitehtuurin yhteydessä, alkoi vasta 1970-luvun lopulla. Kuitenkin monet myöhemmin postmoderniksi tulkitut kulttuuriset muutokset, liittyen myös arkkitehtuuriin, olivat jo vireillä 1960-luvulta alkaen. Rationaalisen ja universaalien modernismin vastavoimana postmodernismi ammensi uusia ajatuksia muun muassa historiasta, marginaaleista, pluralismista ja paikallisuudesta. Käytännön arkkitehtuurissa se tarkoitti muun muassa väreillä, muodoilla ja symboleilla leikittelyä, historistisia lainoja, sekä symmetrian ja ornamenttien paluuta.

”Arkkitehti, joka omaksuisi merkityksellisten vanhojen kliseiden - perusteltujen arkipäiväisyyksien - uusiin yhteyksiin yhdistelijän roolin asemakseen yhteiskunnassa, joka suuntaa parhaat ponnistuksensa, suurrahansa ja hienostuneimman tekniikkansa toisaalle, voi tällä epäsuoralla tavalla ironisesti ilmaista todellisen huolestumisensa yhteiskunnan nurinniskoin kääntyneestä arvoasteikosta.”

- Arkkitehti Juhani Pallasmaan lainaus Robert Venturin kirjasta
Complexity and Contradiction In Architecture¹⁷

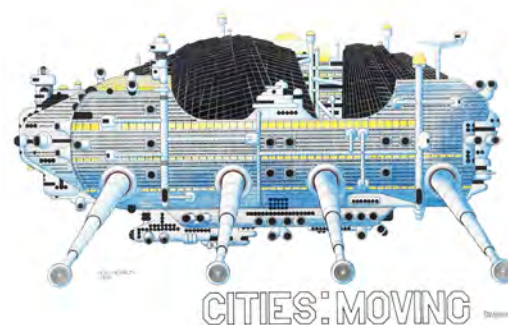
Suomalaisessa arkkitehtuurikeskustelussa nämä ajatukset olivat tunnistettu jo 1960-luvun lopulla arkkitehti Robert Venturin julkaisujen kautta. Mutta suomalaisessa, tuolloin yhteiskunnallisesti tiedostavassa sekä vakavahenkisessä ja vahvasti modernistisessä arkkitehtuurikäytännössä, uusi muotoaiheilla leikittely ei saanut vahvaa jalansijaa kuin vasta noin kymmenkunta vuotta myöhemmin. Postmodernismin ajatusten siirtyminen suunnitteluun tapahtui hitaasti ja oli enemmän reaktiivista kuin ohjelmallista. Esimerkiksi Arkkitehti-lehden pääkirjoituksessa tammikuussa 1975 peräänkuulutettiin suunnan muutosta ja uutta iloista ilmettä reaktiona vuosikymmenen alun rakentamisen ”miljöökatastrofeihin”,¹⁸ mutta varsinaista uutta ohjelmaa sen toteuttamiseksi ei osoiteta.

Kansainvälisellä arkkitehtuurin kentällä oli 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa myös monia erilaisia ilmiöitä, jotka eivät olleet varsinaisia postmoderniksi luettavia tyynejä. Ne syntyivät kritiikkinä suhteessa modernismiin, mutta kuitenkin rakensivat visionsa samalla tavalla avantgarden ja uuden teknologian pohjalle kuin moder-

¹⁷ Pallasmaa 1969; Arkkitehti 8/1969

¹⁸ Vepsäläinen 1975; Arkkitehti 1/1975

nismi. Englannissa Archigram-ryhmä kritisoi modernismin vakavuutta ja esitteli vallattomia pop-henkisiä teknologiautopioita, muun muassa liikkuvia kaupunkeja. Japanissa lähes samanaikaisesti syntyi vahva metabolistisen arkkitehtuurin koulukunta, joka visioi kaupunkien kasvua modulaarisesti kasvavana organismina. Suurimittakaavaiset visiot eivät toteutuneet, etenkin kaupunkien tasolla, mutta näiden visioiden kuvitukset olivat tärkeä osa 1960- ja 1970-lukujen taitteen arkkitehtuurijulkaisujen uutta kuvastoa.

Kuva vasemmalla ylhäällä: Archigram - Moving City. Arch Daily

Kuva vasemmalla alhaalla: Robert Venturin suunnittelema Vanna Venturi vuodelta 1964. Arch Daily

Kuva oikealla: Kisho Kurosawa suunnittelema Nakagin Capsule Tower vuodelta 1972. Wikimedia Commons 2018.

Itsenäisyydenkatu 7-9:n rakennustaiteelliset ominaispiirteet

"Kun suunnitteluvaiheessa tutkittiin erilaisia rakennusmassoja sekä julkisivuilmeitä, tuntui voimakkaasti muotoiltu ja ilmeeltään iloinen rakennus parhaiten sopivan vilkkaaseen Tammelan puistokadun ja Itsenäisyydenkadun kulmaan. Puhtaasti toiminnallisuussyyt puolsivat portaiden ja hissien sijoittamista pääjulkisivuun, joten näitä on sitten käytetty arkkitehtuurisesti jäsennoimään ja antamaan eloa julkisivuun.

Itsenäisyydenkadun puolella on melun lisäksi toinen työhuoneita häiritsevä tekijä - eteläaurinko. Tämä on osaltaan vaikuttanut siihen, että hissit ja portaat on sijoitettu julkisivun puolelle. Hyvää pohjoissivun tilaa on näin säästetty. Toisaalta portaiden ja hissien sijoittaminen suoraan kadun varteen tekee liikenteen selväksi ja yksinkertaiseksi."

- Arkkitehti Kosti Kuronen STS:n toimitalon arkkitehtuurista¹⁹

Rakennuksen valmistumisen jälkeen julkaistu Tammerkosken artikkeli ja arkkitehti Kurosen haastattelu tuovat hyvin esille rakennuksen arkkitehtuuriin liittyvän perusasetelman. Edellisinä vuosina on rakennettu ulkoasultaan "yhdensuuntaistettuja" rakennuksia, ja STS:n uusi talo on tässä perspektiivissä positiivinen poikkeama.

Rakennus ponnistaa edelleen ajassa vahvana vaikuttaneista konstruktivistisista lähtökohdista; se on elementtirakenteinen ja elementtien ruudukko näkyy vahvasti julkisivussa. Myös rakennuksen läpäisevä pilari-palkki-rakenne on korostetusti tuotu esiin rakennuksen sisäänvedetyissä osuuksissa maantasossa ja ylimmässä kerroksessa. Uutta sen sijaan on elementteihin liittynyt muotoilu- sekä ikkunoiden kulmien pyöristyksissä että elementtipinnan erilaisissa sisäänvedoissa. Tämä on selvä arkkitehdin ja ehkä samalla rakennustuoteteollisuudenkin vastaus elementtirakentamisesta esitettyyn kritiikkiin, ja vaatimukseen siitä, että elementtiteknikkaa on kehitettävä monimuotoisempaan suuntaan. Tässä sijainnissa kehittämiselle on sekä oikeutus että mahdollisuus: rakennus sijoittuu kaupunkikuvallisesti ja kaupunkirakenteellisesti näkyvään ja aktiiviseen paikkaan pääkatujen risteyksessä. Lisäksi rakennus on toiminnoiltaan kaupallinen ja julkinen; kohde jonka suunnitteluun ja toteutukseen on perinteisesti panostettu arkista asuinrakentamista enemmän.

¹⁹ Tammerkoski 1976

Artikkeli uudesta pankkirakennuksesta Tammerkoski-lehdessä, mukana myös arkkitehti Kurosen haastattelu. Tammerkoski 9-10, 1976. TKA

STS:n fasaadi Itsenäisyydenkadulle, oik. Tammelan puistokatu, vas. Pinninkatu. (Kuva Veikko Seppänen)

Uutta ilmettä kaupungin kasvoihin

□ UUTTA ILMETTÄ Tampereen kaupunkikuvaan on tuonut Suomen Työväen Säästöpankin uusi talo, joka on rakennettu Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun kulmaukseen. Talo valmistui loka-kuussa, jolloin siinä myös avattiin STS:n uusi Tammelan konttori. Talon muut huoneetilat ovat suurimmalta osalta Tampereen työvoimapiirin toimistoille ja Tampereen työvoimatoimistolle vuokrattua toimistotilaa.

Talon ulkoasussa kiinnittää huomiota sen poikkeavuus viimeaikaisesta pitkälle yhdensuuntaistetusta rakennusten ulkoasusta. Talon suunnittelija on pyrkinyt osoittamaan, että elementtiteknikkaakin käyttäen voidaan saada aikaan yksilöllistä arkkitehtuuria. Rakennuksen on suunnitellut arkkitehti Kosti Kuronen, joka kertoo suunnittelusta:

— Kun suunnitteluvaiheessa tutkittiin erilaisia rakennusmassoja sekä julkisivuilmeitä, tuntui voimakkaasti muotoiltu ja ilmeeltään iloinen rakennus parhaiten sopivan vilkkaaseen Tammelan puistokadun ja Itsenäisyydenkadun kulmaan. Puhtaasti toiminnallisuussyyt puolsivat portaiden ja hissien sijoittamista pääjulkisivuun, joten näitä on sitten käytetty arkkitehtuurisesti jäsennoimään ja antamaan eloa julkisivuun.

Itsenäisyydenkatu on voimakas liikenteellinen ajoväylä. Liikennemelun eliminoimiseksi sisätiloista rakennuksen julkisivuissa on käytetty raskaita materiaaleja, ikkunat ovat 3-kertaisia ja kaikissa liitoksissa on käytetty varmennuksia. Teräsbetoninen kuori-elementti sisältää valkosementtiä, kalkkikiveä ja kalkkikivijauhetta. Vaaleus on saatu aikaan pintamassaan laitettulla kalkkikivifillerillä. Toinen julkisivumateriaali on kovaa anodisoitua alumiinia, jonka pinta ei vuosien saatossakaan muutu. Betonielementtien säänkestävyys on niinkään testattu. Materiaalit ovat kotimaista tuotetta.

Itsenäisyydenkadun puolella on melun lisäksi toinen työhuoneita häiritsevä tekijä, eteläaurinko. Tämä on osaltaan vaikuttanut siihen, että hissit ja portaat on sijoitettu julkisivun puolelle. Hyvää pohjoissivun

Kuva samasta paikasta v:ltä 1973 (vas. Pinninkatu, oik. Tammelan puistokatu). (Kuva Veikko Lintinen)

tilaa on näin säästetty. Toisaalta portaiden ja hissien sijoittaminen suoraan kadun varteen tekee liikenteen selväksi ja yksinkertaiseksi.

TALON TILAVUUS on 21.000 kuutiometriä ja pinta-alaa on n. 5.000 neliometriä. Katutasokerroksessa on pankin oma huoneisto 200 m² sekä myymälöitä. Kolme seuraavaa kerrosta sisältävät toimistotiloja. Ullakkokerroksessa on kokoustiloja sekä talonmiehen asunto, ainoa asunto talossa. Kellarikerroksessa on varastotiloja ja autohalli. Rakennustyön pääurakoitsija oli Rakennusliike Auttila Oy.

STS:n konttori liitettiin heti alusta pankin omaan reaaliaikajärjestelmään. Kassatietokoneen ansiosta voidaan saman pankin konttorissa jossakin muualla suoritetun maksu nostaa täällä muutamana sekunnin kuluttua. Konttorin esimiehenä toimii Reima Lampinen. Konttoriin liittyy tallelokero-

holvi ja yösäiliö sekä pohjakerroksessa myös henkilökunnan huoneita.

Konttorin lattia on päällystetty Lapin marmorilla ja seinä piristävät mm. koriste-elementit. Erikoislaatuinen seinäkoriste on taitteilla Eino Aromaan valmistama 100x210 sm suuruinen kuparitalu, joka esittää Tampereen tehdasmaisemaa vuodelta 1845. Taulun aihe on mainittuun aikaan ilmestyneestä Suomen nähtävyyksiä esittävästä kuvateoksesta. Kuva on siirretty kuparilevyille, kun se on ensin hiottu käsityönä ja pinta herkistetty valoherkäksi, fiilimä valottamalla ja viimeksi syövytetty hapoilla ja lakattu. Tätä kuvausmenetelmää sanotaan reproamiseksi.

UUDEN PANKINKONTTORIN avauksen yhteydessä STS:n Tampereen piirin piirihoitaja varatuomari Kaarlo Honkasalo selosti pankin tekemää ehdotusta pitkäaikaisten talletusten koron korottamisesta.

Rakennuksen massoittelu ponnistaa funktionalismin perinteisistä opeista. Vaaleasta tasaruutuisesta julkisivusta, erottuvat vertikaalisina aksentteina tummat porrashuoneet, jotka sijoittuvat kadun puoleiselle julkisivulle. Sijoittelu on perusteltu toiminnallisesti sekä sisäänkäyntien ja porrashuoneiden saavutettavuudella kadun puolelta että myös toimistohuoneiden sijoittamisella pois kadun melun puoleiselta sivulta ja samalla suojaan etelän suuntaiselta auringon paahteelta ja valolta. Sisäänvedot maantasossa sisäänkäynneillä ja ylimmän kerroksen kattoterassilla ovat myös tehty funktionalistisen massoittelumuotokielen perusoppien mukaisesti.

STS:n entinen toimitalo toteuttaa neljää le Corbusierin laatimaa sääntöä arkkitehtuurille, ainoastaan nauhaikkunat puuttuvat. Sommitelmallisesti rakennuksen ulkoarkkitehtuurin kokonaisuudessa on myös jotain valtamerialivamaista, mikä oli aikanaan tyyppillistä erityisesti funktionalistisille rakennuksille. Sisätilojen toiminnot ohjaavat ulkoarkkitehtuuria - esimerkiksi läntisen liikehuoneiston kierreporras on erotettavissa askelmiseen rakennuksen ulkopuolelta. Rakennuksessa on funktionalismin henkeen myös suuret ikkunapinnat, jotta sisätiloihin saataisiin mahdollisimman paljon luonnonvaloa.

Niin kappalemainen massoittelu kuin pelkistetty materiaalivalikoima ovat myös viitteitä aikakauden kansainvälisestä brutalistisesta arkkitehtisuuntauksesta. Suuntauksen ideana on, että materiaalit näyttäytyvät kokijalle ”rehellisinä”, sellaisina kuin ovat. Betoni on ”raakaa” (brut), eli puhdasta ja peittelemätöntä. Rakennuksen kokijalle näytetään peittelemättä myös sen rakennustapa, kuten elementit näkyvin - ja jopa elementin reunoja viistäen korostetuin - saumoin ja rakennuksen paljastettu runkorakenne.

Julkisivujen värimaailma tulee materiaaleista itsestään: puhtaasta betonista, pesubetonista, graniitista ja anodisoidusta alumiinista. Betonielementeissä on käytetty hillittynä tehosteena valkobetonia, joka keventää muutoin harmaita tai tummia materiaalipintoja. Julkisivujen pesubetonipinnat ilmentävät hyvin brutalistista ”karheuden estetiikkaa”. Rakennuksen ulkoasussa ei ole kirkkaita värejä liiketilojen markiiseja ja mainoskylttejä lukuunottamatta. Markiisit ovat olleet punertavan sävyiset Suomen Työväen Säästöpankin ajoilta saakka.

Lännessä Pinninkadun ja Itsenäisyydenkadun risteyksessä sijaitseva liiketilan sisäänkäynti on korostetun korkea. Varsinainen liiketila sijaitsee katutasosta kerrosta ylempänä ja tilaan johtava kierreporras on jätetty näkyviin myös rakennuksen ulkopuolelle. Ulko-oven läluopuolella on alkuperäiseen henkeen punainen markiisi.

Kappalemainen ja toiminnallisesti korostunut massoittelu on paitsi funktionalistinen perusolemukseltaan, se on yhdistettävissä myös aikakauden kansainväliseen brutalismiin, jossa yksi perusperiaatteista oli korostaa rakennuksen kuvankaltaista muistettavuutta. Tämän periaatteen myötä rakennuksista tehtiin hyvin vahvoja elementeistä sommiteltuja ja esineen kaltaisia kokonaisuuksia, joilla tunnistettava ulkomuoto.

Rakennuksen monitulkintaisin osuus, ja siten ehkä myös sen tunnistettavin elementti, ovat pyöreät ja pyöristetyt ikkunat. Ympyränmallisia tai kaareviksi naamoituja ikkunoita löytyykin rakennuksesta useita erilaisia - Näin kokonaisvaltainen pyöreiden ja pyöristettyjen ikkunoiden käyttö on suomalaisessa arkkitehtuurissa poikkeuksellista. Valiomuotoinen pyöreä ikkuna on arkkitehtuurin klassinen aihe, joka tässä funktionalistisesti korostetussa porashuoneessa edustaa ennemmin modernin arkkitehtuurin jatkumolla olevaa muotokieltä kuin postmodernin historistista lainaa. Pyöreät ikkunat liittyvät muun muassa modernistien 1920-luvulla ihannoimaan estetiikkaan, ja toisaalta ne ovat uudessa isommassa koossaan myös osa 1960- ja 1970-lukujen kansainvälisen betoniarkkitehtuurin muotokieltä (mm. Louis Kahn tai japanilaiset metabolistit) tai pop-henkisiä teknologiautopioita (Archigram). Seinäelementtien pyöristetyt ikkuna-aukot voi puolestaan nähdä enemmän liittyvän betonibrutalistisiin materiaalikokeiluihin ja pyrkimykseen inhimillistää modernia muotokieltä modernin rakennetekniikan tarjoamin keinoin.

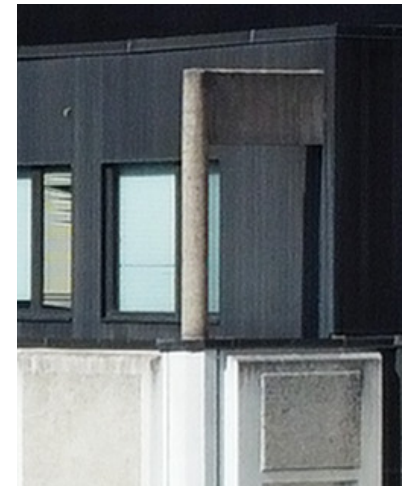
1970-luvulla orastanut postmodernistinen arkkitehtuuri käytti historiallisia lainoja (kuten pyöreät ikkunat) ironisessa ja yhteiskuntakriittisessä mielessä. Mutta STS:n rakennuksen pyöristetty muotokieli on pikemminkin aito ja vilpitön vapautuneen muodonannon ilmaus. Arkkitehti Kuronen korostaakin Tammerkoski-lehden haastattelussa rakennuksen voimakasta muotoilua ja iloista ilmettä. Samaa vapautunutta, pyöreää ja iloista muodonantoa voi 1970-luvun alkupuolella nähdä paitsi edellämainittujen arkkitehtuuriutopioiden ilmaisussa, myös muilla taiteenaloilla, kuten muotoilussa ja grafiikassa.

Alkuperäisessä asussa säilyneet porrashuoneet ovat arkkitehtonisesti kiinnostavimpia tiloja rakennuksessa. Portaikossa on kiviaskelmat, teräskaitteet ja valkoiseksi maalatut valetut betoniset seinäpinnat.

Etelään avautuvan porrashuoneen pyöreitä ikkunoita ja anodisoitua alumiiniverhoilua

Pyöreä muototeema ulottuu myös rakennuksen alkuperäisiin valaisimiin. Sisäänkäyntien tummiin alumiinipintoihin on upotettu ympyrävalaisimia.

Vasemmalla vastavalmistuneen STS:n toimitalon julkisivua 1970-luvulla. Kuvassa näkyy, kuinka vaaleat betonielementit tekevät ikkunoista kaarevan näköiset. Lisäksi rakennuksen ulkokulmat on viistetty omilla julkisivuelementeillään. FM

Asema 1970-luvun liikerakentamisessa

1970-luvulla liikerakennuksia rakennettiin kaupunkikeskustoissa yleisesti melko vähän. Monet kaupunkikeskustojen toimisto- ja pankkitalot ovat joko 1900-luvun alkupuolelta tai toisen maailmansodan jälkeisiltä lähivuosikymmeniltä 1940-1960-luvuilta. Uutena rakennustyyppinä liikerakentamisen saralla rakennettiin suuria liikekeskuksia tai tavarataloja.

Yleinen rakentamisen painopiste 1970-luvun alkupuolella oli lähiötyyppisessä aluerakentamisessa ja liikerakennuksia toteutettiin enimmäkseen juuri asuinalueiden palvelukeskuksissa tai liittyen suoraan asuinkerrostaloihin. Liikerakennukset olivat tyypillisesti matalia liikesiipiä asuintaloihin liitettynä, liiketiloja kivijalkakeroksessa tai kokonaan omia liikerakennuksiaan asuinalueen keskeisellä paikalla. Joissakin aluerakentamiskohteissa liikekeskus syntyi saman arkkitehdin kynästä ja samaan aikaan muun asuntorakentamisen kanssa, toisissa se annettiin erillisen toimiston tehtäväksi.

Useimmat 1970-luvulla toteutetut liike- ja toimistorakennukset edustivat tyyllisesti konstruktivismia. Arkkitehti-lehdessä vuonna 1973 esiteltiin viimeaikaista liike- ja toimistorakentamista, joista esimerkiksi Helsinkiin Gyldenintie 2:een toteutetun toimiston arkkitehtuuria kuvailtaessa todettiin, ettei kyseisen rakennuksen julkisivuja ole lainkaan ”sommiteltu”.²⁰

Kun uudet asuinalueet syntyivät yhtenäiseksi ympäristöksi, oli niiden liikerakennuksilla keskeinen kaupunkikuvallinen rooli. 1970-luvulla ostoskeskuksista tehtiin yhä suurempia, ja konstruktivistinen muotokieli kehittyi kohti umpinaisempaa, hallimaista arkkitehtuuria.²¹ Toisaalta, kritiikin kasvaessa rakennetun ympäristön yksipuolisuutta kohtaan liikerakennuksien suunnitteluun ryhdyttiin myös panostamaan enemmän ja rakennuksista toteutettiin yksilöllisempiä asuinkerrostaloihin verrattuna.

²⁰ Arkkitehti 4/1973

²¹ Helasvuo & Vainio 2008

Tyypillistä 1970-luvun liikerakentamista esiteltynä Arkkitehti-lehdessä vuonna 1973: toimistorakennus Gyldenintie 2:ssa Helsingissä. Arkkitehti 4/1973.

Arkkitehti Pauli Lehtisen suunnittelema Sokoksen liikerakennus Tampereella on valmistunut vuonna 1972 Hämeenkadun varteen.

STS:n toimitalon arkkitehtuurilla on haluttu poiketa Tammelan asuinalueen kerrostalojen anonyymistä arkkitehtuurista ja korostaa sen liikerakennuksen roolia kaupunkikuvallisesti keskeisessä sijainnissa. STS:n pankkirakennuksen tilanne vertautuu samanaikaisesti käynnistyneeseen Hervannan keskusakselin suunnitteluun. Sielläkin taustalla on nopeasti rakentunut massiivinen pelkistettyjen betonielementtikerrostalojen asuinalue jossa palvelu- ja liikerakennuksilla haluttiin ihmisläheisempää ja monimuotoisempaa arkkitehtuuria. Keskusta-akselin suunnittelulla haluttiin tuoda jotain toisenlaista ja parantaa toteutunutta ympäristökuvaa. Pietilöiden ilmaisu oli myös modernismin konventioista poikkeavaa, mutta hyvin erilaista, omasta Pietilöiden regionalistisesta ja ekspressiivisestä arkkitehtuurinäkemyksestä kumpuavaa.

Valmistuessaan vuonna 1976 uusi pankkirakennus herätti huomiota aikakaudelleen poikkeuksellisella arkkitehtuurillaan. STS-pankin uutta toimipistettä juhlistettiin avajaisilla ja rakennuksen arkkitehtuurista kirjoitettiin paikallisuutisissa. Kyseessä oli STS:n toinen merkittävä toimipiste Tampereella, edeltävän STS:n pankkitalon Tampereelle suunnittelivat ajan tunnetuimpiin arkkitehteihin lukeutuvat Kaija ja Heikki Sirén. Sirénien rakennukset edustavat oman aikansa parhaimmistoa laadullisesti ja tyyppillistä rationalistista arkkitehtuuria. Voidaankin katsoa että STS-pankilla oli perinne käyttää uudisrakennuksissaan hyviä suunnittelijoita.

Tyypillinen asuinlähiön liikerakennus - Elannon lähimyymlä Vantaan Malminii-tyssä vuonna 1974. VK

Reima ja Raili Pietilän suunnitteleman Hervannan vapaa-aikakeskuksen sisäänkäynti. Arkkitehti 5-6/1979

Kaupunkirakenteessa STS:n rakennus liittyy siten Tampereen keskusta-alueen pitkään liike- ja toimistorakennusten ketjuun, jossa tämänkaltaiset pankki- ja toimistorakennukset on rakennettu laadukkaasti ja oman aikakautensa parhaita arkkitehtuurikäytäntöjä noudattaen. 1970-luvulla vastaavia liike- ja toimistorakennuksia ei ole Tampereen keskusta-alueella toteutettu, eikä merkittävässä määrin myöskään sen jälkeisinä vuosikymmeninä.

Tammelan puistokadun toisella puolella on 1990-luvulla rakennettu vastaavanlainen liikerakennus, jossa toimii myös pankki. Kyseisen rakennuksen ulkohahmossa ja mittakaavassa on samankaltaisuutta entisen STS:n toimitalon kanssa.

Tammelan puistokadun toisella puolella sijaitsevassa vuonna 1992 rakennetussa liikerakennuksessa toimii tällä hetkellä Lähitapiolan pankki.

Kulttuurihistorian näkökulmasta on myös merkittävää huomata, että vaikka alkuperäinen rakennus oli leimallisesti STS:n pankkitalo, vain 5% rakennuksen tiloista oli pankkitiloja. Suurin osa tiloista oli muita liikehuoneistoja ja ylemmät kerrokset Tampereen Työvoimatoimiston tiloja, joissa oli myös erittäin paljon asiakaspalvelutoimintaa. Monet tamperelaiset muistavatkin rakennuksen erityisesti työvoimatoimistona. Toinen merkittävä seikka on se, että pankkikriisin seurauksena STS:n pankkitoiminnot loppuivat jo melko varhain ja rakennus siirtyi jo 1990-luvulla TOA-Sin omistukseen. Rakennuksella on siis jo pidempi historia opiskelija-asuntolana kuin pankkina ja työvoimatoimistona. Yhtenä harvoista keskusta-alueelle sijoituvista opiskelija-asuntoloista Itsenäisyydenkadun TOAS Ilmarilla on erityinen rooli opiskelijoiden vapaa-ajan kohtaamispaikkana.

Tampereen keskustassa sijaitseva Kuninkaankulman liikekeskus ja pysäköintalo on valmistunut vuonna 1974.

Kaupunkikuvallinen näkökulma

STS-rakennuksen kulma oli yksi viimeisimpiä tontteja, jotka rakentuivat osana Tammelan 1960-luvun lopulta käynnistynyttä kaupunginosan uudistamista. Tammelaan oli laadittu vuonna 1965 asemakaava, jossa perinteinen umpikorttelirakenne sekä lähes kaikki matalat puutalot korvautuivat uusilla betonielementtivalmisteisilla asuinkerrostaloilla.

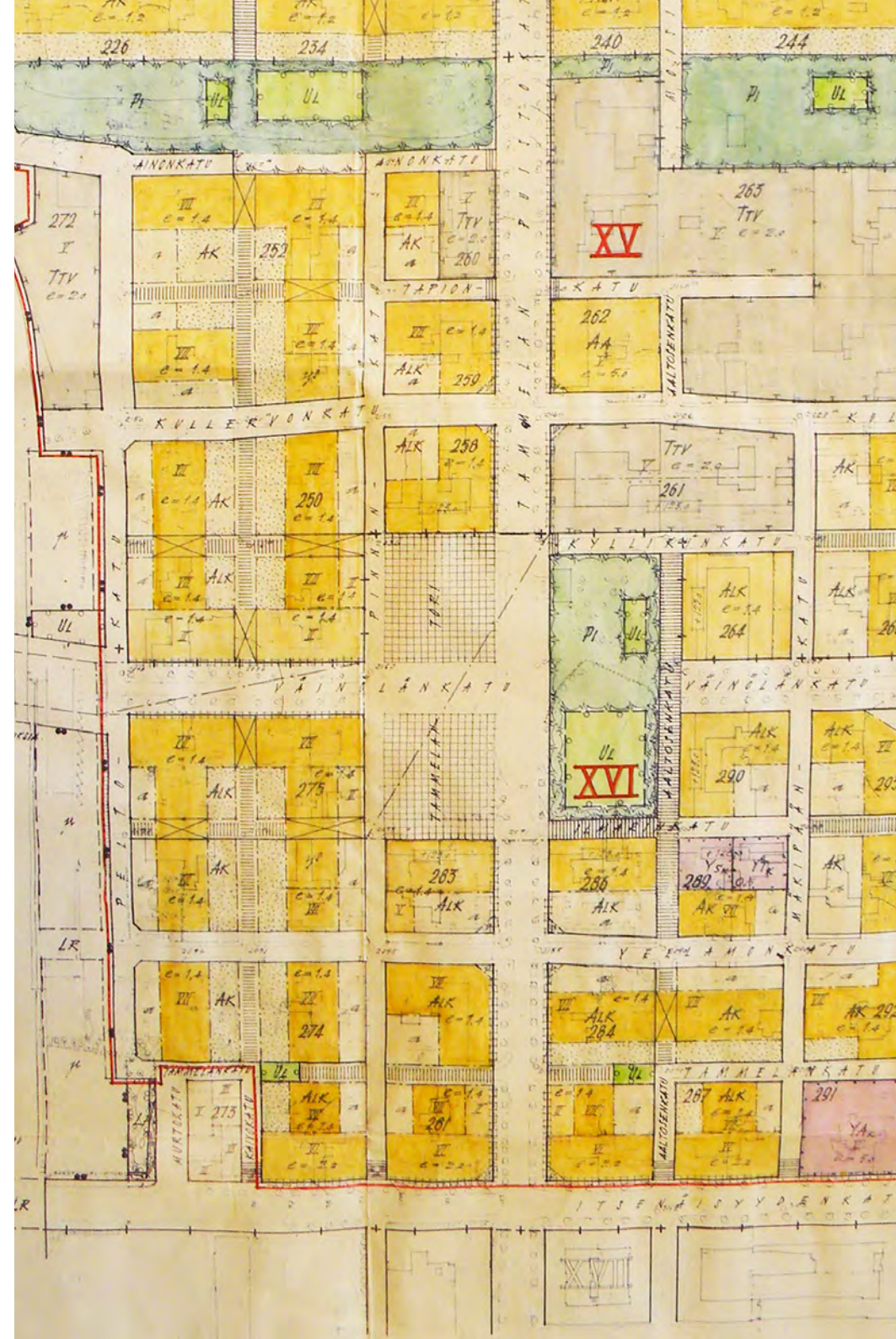
Uudessa asemakaavassa rakennukset sijoitettiin enimmäkseen kortteleiden keskelle etelä-pohjois-suuntaisesti ja niiden matalat liiketilasiivet korttelin reunoille kadun varteen. Pääkatujen varsilla, kuten juuri STS-rakennuksen tontilla, rakennuksen päävolyyymi on osoitettu kadun varteen, mahdollistaen 6-kerroksisen liiketilan ja asuinrakennuksen.

STS:n tontin rakennusoikeus on osoitettu tehokkuusluvulla $e=2.2$ ja rakennuslaksaksi on merkitty koko STS:n tontin osuus. Tämä yhtälö mahdollistaa melko vapaamuotoisen massoittelemisen, koska rakennus ei pysty täyttämään koko rakennusalan koosta 6-kerroksista volyymiä.

Rakennuksen toteutuneessa massoittelemassa pitkä korkeampi volyyymi on sijoitettu asemakaavan idean mukaisesti Itsenäisyydenkadun varteen ja matala 1-kerroksinen rakennusmassa naapuritontin kaavaratkaisua mukaillen Tammelan puistokadun varteen. Rakennus ei ole kaavan maksimikerrosluvun mukaisesti 6-kerroksinen, vaan 5-kerroksinen. Tosin rakennuksen porrashuoneiden tornimaiset massat nousevat hissi- ja IV-konehuoneiden ansiosta kuuden kerroksen korkeuteen.

Siten kaupunkikuvallisesta näkökulmasta rakennus täyttää sille asemakaavassa osoitetun roolin ja muodostaa osaltaan Itsenäisyydenkadun varteen yhtenäistä katutilaa rajaavaa julkisivua. Lisäksi rakennus seuraa korkeimmilta osiltaan viereisten rakennusten korkeusasemia.

Tammelan asemakaava vuodelta 1965. Itsenäisyydenkatu 7-9:n tontti kuvassa keskellä alhaalla. Kuvalähde: Tampereen kaupungin asemakaavoitus.

Tammelan kaupunginosaa kohti koillista. Keskellä kuvassa TOAS Ilmari, oikealla Attila ja taustalla Itsenäisyydenkadun päätteellä näkyy Kalevan kirkko.

Rakennuksen kaupunkikuvallinen rooli on merkittävä kahdesta näkökulmasta: Rakennus sijoittuu Tammelan ja Tullin alueen pääkatujen, Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun, risteykseen ja on siten sekä kaupunkikuvallisesti että kaupunkirakenteellisesti erittäin näkyvässä ja toiminnallisesti aktiivisessa sijainnissa.

Lisäksi rakennuksella on erityisiä arkkitehtonisia ominaisuuksia, jotka nostavat sen roolia kaupunkikuvassa vielä merkittävämpään asemaan. Tammelan enimäkseen melko yhdenmukaisista ja 7-kerroksisista asuinkerrostaloista poiketen, rakennus on arkkitehtuuriltaan varsin monimuotoinen. Siten se on erilaisuudessaan varsin huomiota herättävä ja kertoo myös ulkoasullaan muusta rakennuksista poikkeavasta julkisista ja kaupallisista toiminnoista. Rakennuksessa on myös katu-tason lähimittakaavaan liittyviä kaupunkikuvallisesti ja toiminnallisesti poikkeavia ominaisuuksia. Rakennuksen kulmissa pääsisäänkäynnit sijoittuvat päämassasta tehtyihin sisäänvetoihin, jotka muodostavat sisäänkäynneille niitä suojaavaa inttiimpää tilaa. Tämä katutason sisäänveto perustuu osittain myös alueen asema-kaavaan, jossa maantasokerroksen nurkat on osoitettu näköesteettömiksi jalankulkualueiksi kaikkien pääkatujen risteyksissä.

Etelään avautuvaa TOAS Ilmarin julkisivua; Pesubetonipintaa, elementtiruudukkoa, porrashuoneen pyöreitä ikkunoita ja tummaa anodisoitua alumiiniverhoilua

Itsenäisyydenkatu 7-9 keväällä 1975. Veikko Seppänen. TA

Suomen Työvään Säästöpankki vastavalmistuneena. FM

TOAS Ilmari elokuussa 2024.

YHTEENVETO

STS:n pankkirakennus on arkkitehtuuriltaan poikkeuksellinen liikerakennus keskeisessä kaupunkikuvallisessa sijainnissa. Rakennuksen suunnittelu ja rakentaminen osuu kiinnostavaan arkkitehtuurin ja rakentamisen murroskohtaan 1970-luvun puolivälissä. Tampereella ja koko maassa oli takana merkittävä kaupungistuminen ja siihen liittyvän aluerakentamisen vaihe. Teollisen asuntotuotannon ja elementtirakentamisen siivittämänä oli rakennettu ennätysmäärä uusia asuinkerrostaloja, uudessa entistä tehokkaammassa mittakaavassa.

Uusien betonielementtirakenteisten asuinkerrostalojen ilme oli pääosin melko yhteneväinen ja sai osakseen runsaasti kritiikkiä anonyymistä ja epäinhimillisestä luonteesta. 1960- ja 1970-lukujen vaihteen vallitseva arkkitehtuurisuuntaus oli konstruktivismi, joka osaltaan korosti rakennusten pelkistämistä äärimmilleen ja rakennusten rakenteiden paljastamista. Pelkistetyn rakennuksen ideologisena taustana oli muun muassa arkkitehdin individualistisen ilmaisun häivyttäminen. Sen sijaan korostettiin sitä miten asukkaiden oman elämä ja toiminta täyttää tämän arkkitehtonisen kehikon.

STS:n rakennuksessa on osittain hyvinkin vahvasti nähtävissä nämä ajassa vaikuttaneet konstruktivistiset ajatukset, muun muassa elementtirakenteissa ja niiden korostamisessa sekä pelkistetyssä materiaalisuudessa. Mutta rakennuksessa on samanaikaisesti myös vahvoja pyrkimyksiä tuoda konstruktivistisesta tyylistä poikkeavia ja sitä rikastavia elementtejä. Tähän rakennuksessa oli sekä perustellusti syy että mahdollisuus. Rakennus sijoittuu paitsi keskeiseen kaupunkikuvalliseen sijaintiin Tammelan kaupunginosan pääkatujen risteyksessä, myös liikerakennuksen toiminnoiltaan se on poikkeava suhteessa alueen asuinkortteleihin. Pankkirakennuksena sillä oli myös paremmat taloudelliset edellytykset laadukkaaseen arkkitehtuuriin ja rakentamiseen, joka on ollut pankkirakennusten perinteenä.

Vallitsevasta tyylistä poikkeavat ja rikastavat arkkitehtuurin keinot ammentavat kansainvälisten arkkitehtuurityyliin keinoista, jotka toisaalta sijoittuvat modernistisen arkkitehtuurin jatkumolle että uudistavat sitä kritiikin kautta. Rakennuksen massoittelussa on yhtäältä nähtävissä funktionalistisia peruseriaatteita rakenteiden ja toiminnallisuuden korostamisessa rakennuksen ulkoasussa. Mutta näiden lisäksi massoittelun tietynlainen jyrävä kappalemaisuus on ominaista funktionalismista kehitellyn betonibrutalismiin tyyliin, jossa korostettiin rakennusten eräänlaista monumentaalisuutta ja tunnistettavuutta. Rakennuksen materiaalien pelkistetty 'rehellisyys' liittyy sekin brutalismiin (*beton brut*) perusoppeihin, jossa materiaalit halutaan näyttää peittelemättä sellaisena kuin ne ovat.

Tammelan puistokadun ja Itsenäisyydenkadun risteyksestä näkee, kuinka rakennuksen kantava pilari-palkkilinja jatkuu ullakkokerrokseen saakka.

Rakennuksen persoonallisin piirre on pyöreät ja pyöristetyt ikkuna-aukot. Arkkitehdin omien kuvailujen mukaan tarkoituksena oli tuoda voimakasta muotoilua ja iloista ilmettä vilkkaaseen kadunkulmaan. Pyöreiden ikkunoiden muotokielelle voi löytää useita yhtymäkohtia eri aikakausilta, mutta vahvimmat vaikutteet lienevät olleet ajan kansainvälisessä arkkitehtuurikuvastossa vaikuttaneissa brutalistisissa ja metabolistisissa esimerkeissä, joissa yhdistyy paitsi pyöreän muodon ajattomuus myös ajassa vaikuttava pop-estetiikka. Rakennusteknisessä mielessä elementtirakentamiselle oli myös asetettu haaste, miten anonyymejä julkisivuja tuottavasta tekniikasta voisi saada irti jotain ihmisläheisempää tai monimuotoisempaa. Pyöristetyt ikkunamuodot sekä elementtien pintaan tehdyt syvennykset ja viisteet ovat selvä pyrkimys jalostaa elementtirakennetta, samalla sen elementtiluonnetta korostaen. Tälläkin pyrkimyksellä ja ilmaisulla on vahvat yhtymäkohdat kansainväliseen brutalistisen arkkitehtuurin esimerkkeihin.

Nämä edellä mainitut 1970-luvun puolivälissä vallinneet arkkitehtuurin muotokieltä rikastaneet pyrkimykset ja niiden yhdistelmät ovat STS:n entisen pankkirakennuksen merkittävin rakennustaiteellinen ansio. Rakennus on tyylijajissaan varsin poikkeuksellinen ja harvinainen aikakautensa tuotos.

Merkittävää on myös, että vaikka rakennus on suunniteltu alunperin liike- ja toimistokäyttöön, se on toiminut jo yli puolet ajasta opiskelija-asuntolana. Rakennuksen konstruktivistinen kehikkomainen ydin, pilari-palkkirakenne, on mahdollistanut toimistokerrosten joustavan uudelleenkäytön.

Nykyinen TOAS Ilmari, entinen STS:n toimitalo, sijoittuu kaupunkikuvallisesti merkittävään Tammelan ja Tullin alueiden pääkatujen risteykseen ja liittyy luontevasti pääkatujen rakennusten mittakaavaan. Samanaikaisesti se on arkkitehtonisesti poikkeavalla ilmeellään myös tunnistettava Tammelan alueen maamerkki.

Rakennuksen ulkoasu on samalla sekä brutalistisen raaka että postmodernistisen iloinen

STS:n rakennus on poikkeuksellinen myös siinä mielessä, että 1970-luvun puolivälissä Tampereen keskusta-alueella rakennettiin liike- ja toimistorakennuksia melko vähän. Erityisesti juuri vastaavia pankki- ja toimistorakennuksia keskusta-alueella ei 1970-luvulla rakennettu muita kuin STS:n pankkirakennus. Rakentamisen painopiste oli keskustan ulkopuolella isoissa aluerakentamiskohteissa. STS:n rakennuksen tapauksessa yhdistyivät keskustan liiketoimintojen laajeneminen ydinkeskustan itäpuolelle, pääkadun jatkeena olevalle Itsenäisyydenkadulle, sekä 60-70-lukujen vaihteen aluerakentaminen, joka tässä tapauksessa tapahtui aivan ydinkeskustan tuntumassa, Tammelan alueen saneerauksessa.

Jo heti alusta eli 1960-luvun lopulta alkaen anonyymiksi ja monotoniseksi kritisoitun aluerakentamisen vastapainoksi keskeisellä kaupunkikuvallisella sijainnille rakennettulla STS:n rakennuksella haluttiin antaa aluerakentamiselle uusi iloisempi ja monimuotoisempi julkisivu. Sen mahdollisti pitkä liikerakentamisen perinne, jossa panostettiin suunnittelun ja toteutuksen korkeaan laatuun.

Tammelaa vuonna 1975. Ennen STS:n toimitaloa Itsenäisyydenkadun ja Tammelan puistokadun risteyksessä sijaitsi puurakenteisia kauppa- ja asuinrakennuksia, joissa toimi muun muassa Valion kauppa sekä Arvo Tanskasen elintarvikeliike. Puutalot purettiin Tammelan uudistumisen myötä 1960-luvun lopulta alkaen. Nyt on käynnissä jo seuraava uudistumisvaihe, jossa 1960- ja 70-luvuilla rakennettuja on jo purettu tai ovat purku-uhan alla. Esimerkiksi puutalojen takana näkyy vuonna 1961 valmistunut Rastin opiskelijatalo, joka purettiin vuonna 2018. Veikko Sepänen 1975. TA

Entinen Suomen Työväen Säästöpankin talo, nykyinen TOAS Ilmari, osoitteessa Itsenäisyydenkatu 7-9 elokuussa 2024. Maisema on muuttunut merkittävästi 1970-luvulta, jolloin paikalla sijaitsi puutaloja ja elementtikerrostaloja. TOAS Ilmari sijaitsee merkittävien liikenneyhteyksien paikalla rautatieaseman läheisyydessä. Kuvassa takana Rastin talon paikalle noussut 70 metriä korkea Luminary.

LÄHTEET

Julkaisut ja dokumentit

Arkkitehdit MY Oy, 2018. *Tullikamarin aukion rakennetun kulttuuriympäristön selvitys*. https://www.tampere.fi/sites/default/files/2023-06/8662_rakennetun_kulttuuriympariston_selvitys.pdf[5.8.2024]

Arkkitehtitoimisto Neva Oy, 2013. *Itsenäisyydenkatu 7-9, Suomen Työväen Säästöpankin toimitalo, rakennushistoriaselvitys*. https://www.tampere.fi/sites/default/files/2022-11/8565_rakennushistoriaselvitys.pdf [5.8.2024]

Arkkitehtuurimuseo, 2023. *Murrosten vuosikymmen - Arki, aatteet ja arkkitehtuuri 1970-luvun Suomessa*. Jelgavas Tipogrāfija, Jelgava 2023.

Destefani Pedro, 2020. *Brutalism in Architecure (50-70s)* . [https://www.behance.net/gallery/106446603/Brutalism-in-Architecture-\(50-70s\)](https://www.behance.net/gallery/106446603/Brutalism-in-Architecture-(50-70s))[24.9.2024}}

Haapa Hannu; Kuronen Maritta, 2024. *Merkittävä elämäntyö golfkenttien suunnittelijana. Muistokirjoitus, Kosti Kuronen 1934-2024*. <https://www.hs.fi/muistot/art-2000010422173.html>[16.8.2024]

Helsinki Design Weekly, 2024. Helsinki Design Weekin päätapahumapaikka on Paasivuorenkatu 3. <https://helsinkidesignweek.com/2024/04/04/helsinki-design-weekin-paatapahumapaikka-on-paasivuorenkatu-3/>[8.8.2024]

Laapotti Jaakko, Vepsäläinen Jussi, Vesikansa Matti; 1973. *Asumisen vaihtoehtot 1970-luvun Suomessa*. Arkkitehti 4/1973.

Lyytinen Eino, 1983. *Työväen pankki - STS ja sen edeltäjät 1909 - 1984*. KK laakapaino, Helsinki 1983.

Mikkola Kirmo, 1969. *Suomalaisen arkkitehtuurin ajankohtaisia pyrkimyksiä*. Arkkitehti 8/1969.

Mould Oli, 2017. *Brutalism Redux: Relational Monumentality and the Urban Politics of Brutalist Architecture*. Antipode Vol. 49, No. 3, June 2017.

Pallasmaa Juhani, 1974. *Arkkitehtuurin aatteet ja arki - Puheenvuoro*. Arkkitehti 8/1974.

Sitowise Oy, 2024. *Tampereen keskusta Rakennetun kulttuuriympäristön selvitys*. https://www.tampere.fi/sites/default/files/2024-03/yk051_Tampereen_keskustan_rakennetun_kulttuuriymp%C3%A4rist%C3%B6n_selvitys_saavutettava.pdf [5.8.2024]

Soukola Timo, 2008. *Sallitun riskinoton rajat - STS-pankki ja sen edeltäjät 1980-1992*. WS Bookwell, Porvoo 2008.

Standertskjöld Elina, 2008. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930-1950*. Karisto Oy, Hämeenlinna 2008.

Standertskjöld Elina, 2011. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1960-1980*. Kolofon Baltic OÜ, Viro 2011.

Tammerkoski, 1976. *Uutta ilmettä kaupungin kasvoihin*. Tammerkoski-lehti 9-10, 1976. s. 41-42.

Tervonen Päivi; Karvonen Marko, 2005. *Vaarojen kätköistä, Puolangan kulttuurim ympäristöohjelma*. Kainuun ympäristökeskus. <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/134460/AY397%20Vaarojen%20k%C3%A4tk%C3%B6ist%C3%A4.pdf?sequence=2>[8.8.2024]

Helasvuo Olli; Vaino Niina, 2008. *Laatua laitakaupungilla - Vantaan ostoskeskukset 1961-1986*. Vantaan kaupunginmuseo, Vantaan kaupunkisuunnittelu 2008.

Vepsäläinen Jussi, 1973. *Parempia kerrostaloasuntoja vaihtelevempia asuin ympäristöjä*. Arkkitehti 4/1973.

Vepsäläinen Jussi, 1975. *Uusi iloisempi ilme*. Arkkitehti 1/1975.

Arkistot ja tietokannat

Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto (ELKA).

Forssan museo (FM).

Keravan museopalvelut (KMP).

Helsingin kaupunginmuseo (HKM).

Helsingin sanomat (HS).

Museovirasto (MV).

Puolangan kunnanarkisto (PKA).

Tampereen kaupunginarkisto (TKA).

Tampereen kaupungin karttapalvelu (OSKARI).

Tampereen rakennusvalvonnan arkisto (RAVA).

Työväen Arkisto (TA).

Vantaan kaupunginmuseo (VK).

Vapriikin kuva-arkisto (VKA).

Yleisradio Oy (Yle).

LIITTEET

Liitteet jatkuvat erillisessä dokumentissa